

Dr. H. H.v.V.

Bibliothek
Schloss Ostrau

K 347.

00 T

Q. B. V. D.

De

IIS,

Quæ

circa receptam

DE

SABBATHO Doctrinam,

A non-nemine nuper in dubium vocata sunt,
DISSERTATIONE THEOLOGICA SOLENNI,

Summe Venerande Facultatis Theologica benignissimo indulta,

d. XI. Maii Ann. MDCCIII

In Auditorio Maioris Principum Collegii

publice aget,

PRÆSIDE

VIRO SUMME REVERENDO atq; MAGNIFICO,

DN. GOTTLOB FRIDERICO

Seligmann/

SS. THEOL. DOCT. & PROFESS. PUBL. ORDIN. CONSIL.

STOR. ELECTOR. & DUCAL ASSESSOR. MAIORIS PRINCIPUM

COLLEGII h. t. PRÆPOS. & AD DIV. THOM.

PASTORE,

Patrono ac Præceptore omni pietate

cum de venerando,

AUTOR. RESPONDENS

HERMANNUS IOACHIMUS Wahn/

Grabov. Meclenb.

SS. Th. St.

LIPSIÆ, apud Phil. Wilh. Stockium.

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO

DOMINO
FRIDERICO
VVILHELMO,

DUCI MECLENBURGICO REGEN-
TI, PRINCIPI VETUSTÆ GENTIS HENEGÆ, SWE-
RINI ET RACEBURGI, COMITI SVERINENSI, TERRARUM
ROSTOCHII ET STARGARDIÆ DYNASTÆ,

PRINCIPI AC DOMINO MEO
CLEMENTISSIMO.

SERENISSIME
PRINCEPS,

DOMINE CLEMENTISSIME,

Istos volvens atque revolvens libros, qui mihi ad Sabbathicam materiam rite enodandam atque deducendam, ferre videbantur suppetias mirifice quadam pictura me fuisse delectatum, aperte confiteor, quæ sese in limine *vera* *cujusdam relationis de Sabbatho* conspectui meo præsentabat. Siftitur ibi oculis nostris MOSES, ar o quantus Princeps! quem Josephus *Virum omnium, quotquot unquam fuerit, prudentissimum & Imperatorem cum primis bonum* prædicat. Pinguntur præterea castra eorum, qui ad promissam terram contendebant, & quorum ille

ille ex divina voluntate debebat esse Præfæctus: Sinistræ
 ejus manui inditæ existunt duæ legis tabulæ, quarum in-
 tentam custodiam dextra ejus manus certo promittit, ita
 ut in capite ipsius merito verba hæc sub splendida qua-
 dam corona fulgeant; **CUSTOS UTRIVSQUE TABU-
 LÆ.** Statim ac effigiem istam accurate inspexeram, in-
 mentem mihi veniebant illa, quæ de Carolo Magno Histo-
 riæ nobis reliquerunt; quod victricis nempe gladio ipsius
 hæc vere divina verbaliteris suis initialibus fuerint inci-
 sa: *Decem Præceptorum Custos Carolus A DEO Constitutus.* Qui-
 bus sane nihil aliud innuere voluit Sapientissimus Impe-
 rator, quam Principi cuivis Bono hoc elogium jure me-
 ritoque competere, ut subditis suis proponatur tanquam
CUSTOS UTRIVSQUE TABULÆ. Et omnino, hoc ef-
 fe summum honoris sui fastigium, pii semper Principes
 agnoverunt, quod Deus in verbo suo ipsos tanquam Cu-
 ratores & Nutrices Ecclesiæ atque ut Pastores, ne sanum
 desit alimentum ovibus prospicientes, publice commen-
 det. Quare & ego judicavi, commode meam quoque de
 Sabbatho tenuem disertationem eadem fere splendida
 imagine exornari atque muniri posse, si istam **TUÆ,
 CLEMENTISSIME PRINCEPS.** Gratia submisit dedi-
 carem, consecrarem. Nonne enim **TUÆ** quoque **SERE-
 NITATI** Pasturam Gregis sui perampli benigne com-
 misit Deus? Nonne **TIBI** quoq; **CELISSIME PRIN-
 CEPS,** Tabulas legis suæ in manus dedit? Dum itaque **SE-
 RENISSIMUM TUUM,** **FRIDERICE WILHELME,**
 nomen expressi, eo ipso nitidissimam **MOSIS** cuiusdam,
 populo **DEI** ab ipso **DEO** præfecti, effigiem me proposu-
 isse sum arbitratus, in cuius Serenissimo Capite sub coro-
 na aurea hæc verba fulgent: **CUSTOS UTRIVSQUE
 TABULÆ.** Optime namq; perspectum habes, **PRIN-
 CEPS**

CEPS CLEMENTISSIME, Magistratum probum non posse non in id eniti, ut in actionibus constanter appareat suis, quod Romanorum Augustus singulari quadam in moneta argentea penitus ponderandum exhibuit. Imprimi videlicet uni lateri suam iussit effigiem, at in altero templum aliquod quadrangulatum quatuor cum scalis & totidem clausis ianuis volebat expressum. Ianuam quamvis ornabant duæ columnæ, quibus campana quædam omnis generis fructus exhibens, erat adjuncta. Tandem in suprema templi parte Ianus, quatuor gerens facies, sculptus videbatur. Quorsum spectaverit, in proclivi est iudicare, atque Tua in primis **Celsitudo**, **PRINCEPS GRATIOSISSIME**, non diffitetur: Si **Ethnico** Principi curæ fuit non Politicæ saltim talus, sed & sacrorum observatio; Quid non deceat Principem Christianum? Versantur in conspectu Tuo sanctissima Iosua, Davidis, Salomonis, Hiskia & præsertim Iosia exempla, horumque æmulos in pretio habes. Versatur in conspectu Constantinus M. qui primus inter Christianos Imperator dicitur, de quo Theodoretus scribit: *πάναν ἐς τὰ θᾶτα μετέθηκεν τὴν σπουδὴν* i. e. *omne suum ad res divinas applicavit studium*. Et Eusebio teste in filiis suis eundem zelum quo excitaret, monuit, ut puram DEI cognitionem atque salvificam religionem omnibus mundi thesauris, imo ipsi Imperatoricæ Dignitati anteferrent. Atque cum & **TUA CELSITUDO** in **PARENTE SERENISSIMO**, dum viveret, eadem deprehenderit vestigia, Theodosio similis esse summa cum laude studes, qui moniti huiusmodi memor uberrimos quoque a Nilo flumine expectandos proventus contemtu habuit, dummodo puro DEI cultui nil detraheret. Quis igitur Te, **SERENISSIME PRIN-**

PRINCEPS, non appellitaret CUSTODEM UTRIUS-
 QUE TABULÆ in lege divina? In hac vero lex de Sab-
 batho cum ultimo quidem conspiciatur loco, at ita, ut
 ejus memoriam magnopere commendet Legislator
 Summus, quis TE, PATRIÆ PATER, huius etiam in-
 primis præcepti vigilantissimum Custodem esse, velit
 ambigere? Inter genuinos Sabbathi Cultores sane non
 interibit viva Ducis illius Mecklenburgici memoria, de
 quo B. Georg. Weinrichius in sigulare eius encomium
 rerulit, quod nostro Sabbathi die ne quidem literas ad se
 scriptas aperire, aut quasdam conscribere ausus fuerit,
 nisi urgens necessitas hoc efflagitaret, hanc rationem in-
 terrogatus adjiciens, diem hunc speciatim sibi vindicare
 Deum nostrum, & eam quoque ob causam *diei Dominici*
 nomen ipsi esse inditum, ut innueretur, hoc die non nisi
 res dominicas & divinas esse peragendas. Sed ita etiam
 diu aliquando vigebit Recordatio TUA, OPTIME
 PRINCEPS, inter cunctos bonos subditos, qui NOMEN
 TUUM SPLENDIDISSIMUM sancte semper colent at-
 que custodient, quoniam ipsis in observatione veri cul-
 tus divini optime custodiisti ac monstraisti viam. Atque
 hæc quidem, qui hæctenus absens meditatatus sum, dum
 patriam repero, specimine hoc, quod SERENISSIMÆ
 CELSITUDINI TUÆ offerendum esse jure omni me-
 meritoque censui, venerari jam submisissimè volui, de-
 bui. Præsertim cum illustre Clementiæ Tuæ documen-
 tum haud ira pridem lætissimus persenserim. Suscipe ita-
 que. PRINCEPS SERENISSIME, levidense hoc mu-
 nusculum; suscipe, & cum Custos utriusque Tabulæ sis,
 Custodiæ etiam Tuæ & benignitati indulgentissimæ
 idem cum offerente pro Summa, qua inter Principes
 emi-

) 6 (

emines, Gratia, commendatum habe. Vive,
PATER PATRIÆ, ET TUÆ SERENISSIMÆ CEL-
SITUDINIS Custodem Eum, qui in cœlis est, perpe-
tuo vigilem, experire, ut Sabbatho gaudeas hic un-
diquaque juxta cor Tuum Serenissimum exoptatissimo,
ut de eodem læteris post seros annos in æternum! Ita
paucis, at subiectissima mente, vovet

SERENISSIMÆ, CELSITUDINIS
TUÆ

Servus humillimus

HERM. IOACH. Sahn /
Grabov. Meclenb.

Ad

Ad
Nobilissimum Praeclareque Doctum
DOMINUM
AUTOREM AC RESPONDENTEM
Fautorem Honoratissimum.

ELapsæ jam aliquot sunt Septimanæ,
Cum Tuum mihi ex hac Academia a-
bitum intimares, simulque rogares,
quandoquidem ante specimen esses editu-
rus, quàm hinc secederes, vellem præsidio
meo qualicumque adesse Tibi, ac ita adjuva-
re propositum Tuum longè laudatissimum.
Anni lubens petito Tuo. Id enim postula-
bat maximè officii mei ratio, quod Studio-
sis, quàm licet, ad desideria me jubes mancipa-
tum esse; postulabat insuper affectus planè
singularis, quo Venerandus Parens Tuus,
Vir de splendido, quo fungitur munere, ap-
primè meritisimus, unà Tecum me semper
prosecutus est. Quæsi proinde de Thema-
te, quod selegisses. Et quanquam non de-
rant,

) (

rant,

rant, quæ momerem ; rei monentofitas &
difficultas ; scopum tamen ubi eloqueris
tuum, qui is erat, ut in Doctrina, quam de
Sabbatho hæctenus hauleras, Te magis ma-
gisque corroborares, non amplius restiti,
omnemque in actu Disputatorio prompti-
tudinem meam pro virili Tibi promifi. In-
ter elaborandum vero confilio meo Tibi nec
affistere adeo potui; nec adeo volui. Non
potui per inualetudinem meam, quæ lecto
me primum tenuit affixum. Postea di-
mifit quidem, fed ad aliqua rite meditan-
da, ut fieri folet, non confestim promptum,
& cumulatis mox aliis laboribus tantum
non obrutum. Non volui; nam specimen
erat, cui invigilabas, quo redditurus eras
Studiorum rationem **PRINCIPI** præfertim
SERENISSIMO, DOMINO Tuo ac meo
LONGE CLEMENTISSIMO: Vene-
rando deinceps Parenti, ac aliis, quos Mœ-
cenates habes ac Patronos faventiffimos.
Tuum

Tuū ergo ut esset; contendendū fuit. Si quid
meum est, non dissimulo, quod unicum mi-
hi arrogem. Moderationem nempe, quam
ut adhiberes, quantum fieri potuit, svasor
Tibi monitorque extiti. Et laudo obsequi-
um, quod non facile denegasti. Præterea &
illud bono mihi omini fuit, quod cum The-
ologis edecumatis loqui ames, quorum ve-
stigia si premere porro, ceu hætenus cœ-
pisti, perges, iis cum Deo & die accenseberis,
quorum eximium est præ multis nomen in
sancto Dei populo. Scripsisses plura, ut
sub initium intenderas, nisi & Tuæ operæ
fatis fuissent divisæ, quippe quas aliis in san-
cto studio manuducendis sacrare assuevisti,
& abitus Teurgeret imminentior. In pri-
mo tamen Capite quid omiseris, vix apparet,
in reliquis, ne *ἀσύμβολος* discederes plane, ali-
qua solummodo tetigisti; reliqua alii loco
atque tempori reservasti. Macte virtute
Tua & in his similibusque argumentis ulte-
rius

rius Te illum præsta, qui conatui non par-
cere ulli solet, & *Venerando* potero *Parenti*
Tuo & Tibimet ipsi, Tuisque Fratribus ho-
noratissimis, de successu undiquaque exo-
ptato sæpe gratulari. Complectatur Te sem-
per Divina Gratia! Scribeb. Lipsiæ inter
avocamenta non pauca, d. IX, Maii Ao.
M DCC III.

PRÆSES

Gottlob Friedrich Seligmann, D.

PROOEMIUM.

§. I.

Rduam sane de Sabbatho materiam Ecclesiae Reformatae Theologos, in Belgio maxime, per magnam seculi elapsi partem non parum reddidisse inquietos, nemo inficias ibit, nisi is, qui profusus erit ignarus editarum publice de hoc argumento meditationum, Roberti Loëi, Iohannis Primorosii, Antonii VValæi, Abrahami Heidani, Guil. Amesii, Francisci Gomari, Ioh. Hornbeckii, Martini Schookii, Andreae Riveti, præcipue autem Andreae Essenii & Francisci Burmanni. *Ita enim de Sabbatho & Quiete* (utar iam verbis Venerandi Dni D. Fechtii, Patroni atque in Christo Patris mei filii obsequio prosequendi (a),) *tanto tum animorum impetu & inquietudine certatum fuit, ut,*

(a) vid. Eiusd. Schediasm. Sacr. Exercit 3. de Sabbath. p. 42.

ut, festiue ludente Martino Schookio, integra agmina libellorum & Disputationum provolarint, quibus omnia, ad problematicas circa argumentum de Sabbatho controversias pertinentia, non sine aculeis adeo diffuse discussa fuerunt, ut illi ipsi, qui quotidiana novorum libellorum lectione fastidium suum detergere gestiunt, iam diu: obe satis est! dixerint; nihil aliud e praelis Belgicis prodire videntes, quam quod Sabbathicum esset, ipso Sabbatho vix ferias concedente operis, sine intermissione agitatis, in expressione talium opusculorum, quæ urgebant strictissimam quoque & parum quin Iudaicam observationem quietis a DEO praecepta. Nomen itaque illud, quod quietem & tranquillitatem promittit, materiam tamen licis uberem multum præbuit atque copiosam,

§. II.

Utinam vero nostris in Ecclesiis, varie iam turbatis, non interrupta quoque quies deprehenderetur per illas de quiete Sabbathica etiam ad nos traductas Disputationes! Non memorabo impræsentiarum alia: Nec illa multis tangam, quæ ex Holtatia innotuere, ubi Pastor quidam Ecclesiæ Gykaviensis *curiosam*, ceu appellat,

pellat, *Burmanni Enarrationem* de Sabbatho, cum præfatione ac Laconismis marginalibus, conspiciere lucem iussit, ab Antistite suo Vigilantissimo, D. Iosua Schwarz/ ob id negotii non male taxatus. Extat scriptum ipsi oppositum sub Tit. *Wahrer Bericht vom Sabbath*; Alltona 1701. Unius meminisse iam integrum erit. Prodiit nimirum haut ita pridem e viciniore celebriore loco Dissertatio, quæ, pro summis in utroque Iure Honoribus, sub præsidio *ICti famigeratissimi*, habuit tum *Candidatus*, iam *Licentiatus Iuris Nobilissimus*, in ea, quam profiteretur, in primis, pluribusque, uti apparet, aliis scientiæ eximie versatus. Eaque, ut Inscriptio habet, *ex Ecclesiastico Iure* petita dicitur, ac *Ius Sabbathi* exponit. Qua in re an benigniora sibi fata iure polliceri potuerit, quam, veluti ipse conqueritur, pensavit in alia, penitiorum interponere discussionem si libuerit, abunde, ceu spero, liquefiet. Sic vero Idem sub initium Præfationis, quæ Dissertationi modo allegatæ præmissa est, *de ea, qua Ius liciti sed non honesti* sub incudem vocavit, loqui haut tergiversatur: *Illam, postquam in notitiam aliorum pervenerit, statim, varia variorum iudicia ut subiret, fuisse coactam, ubi aliis hæc, aliis illa, aliis omnia displicuerint, nonnulli eam rem suo iudicio indignam esse existimarint.*

Equidem omnia in isthac, ad quam nunc respici-
mus, ita comparata esse, ut displicere qualibet
debeant, non ita plene affirmaverim. Sunt
passim aliqua, in quibus assensum Dn. Autori
non denegabimus. Complura tamen num eo
veritatis cum consensu, qualem præterdit, sint
scripta, qui dubitaverit, Ius liciti & honesti trans-
gressus haut censebitur. Neque, cui allibuerit
perpendere *Magni Nominis*, & ab adversa quo-
que Parte absque dubio multum æstimati, *Theo-*
logi commendandam omnino assertionem (b):
quam facili videlicet negotio in libertatem ani-
mae & edificationi noxiam trahantur, quæ libere ad-
modum de Sabbatho proponi soleant; indignum
suo examine, quod hic contextum est, existi-
mabit. Quamvis alias idem hic VIR Magnus
non immerito optet (& quis non cum ipso?)
ut quieto sibi in hac de quiete materia esse li-
ceat,

(b) Est is Ve-
ner. Dn. D.
Spenerus.
Vid. Theo-
log. Be-
dencken P.
II. Cap. III.
Sect. X. p. 36.

§. III.

In proclivi autem est iudicare, haut levis
momenti tractationem imminere ei, qui paulo
studiosius huc mentem applicaturus videtur.
Quorsum illud quoque suo modo spectat, quod
de antiquis Iuris Doctoribus Besoldus affert in
The-

Thefauro Practico, *questiones graves* ab illis *Sabbathicas* fuisse nominatas. Mihi imprimis, si ætatis habeam rationem, & requisita confidentiam, ad cuiuscemodi opus rite perficiendum necessaria, ita suffenus non sum, ut nescire malim, in me desiderari multa, quibus sine exoptatus sperari successus vix potest. Sed ad Deum confugio; cuius auxilio freti non infeliciter tentare humeri valebunt, quid ferre queant, quid ferre recusent. Præcipue quod ita proficere magis subinde discamus, cum arduis rebus laborem impendere læto animo suscipimus.

§. IV.

Haut igitur ægre feret Nobilissimus Dn. Autor, dum litem, abs qua maiori cum iucunditate nos liberos sciremus, denuo non ita pridem movere eidem placuit, quando prognatam inde Dissertationem ipsius, eruditione cateroqui multiiuga haut destitutam, adversariam mihi constituere audeo; quippe qui sibi sentiendi, qua usus est, libertatem cum noluerit invideri, non invidebit mihi studium in dogmate, quod hætenus solidis suffultum rationibus adinveni, memet corroborandi, aliisque quam haut feriant satis, quæ reponi sivevere, ea, qua fieri poterit,

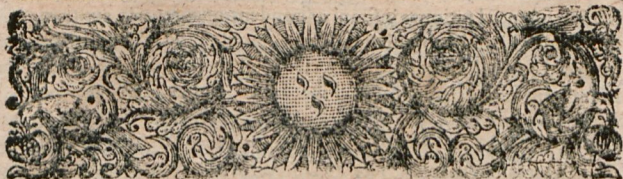
* (6) *

rit, cum modestia ostendendi. Neque verbum
voluero scriptum, unde se læsum credere queat;
neque omissum tamen, quantum per temporis
rationem permittetur, quicquam cuperem, quod
ad Sabbathi Vindicias suam conferre Symbolam
deprehendetur. Sequar ordinem, quem Nobilissimus
Dn. Autor est ingressus, & quid suo subinde loco
in primis attendendum monendumque esse arbitrer,
id evidentissime edisseram. Adsis Domine, cuius
honor ante omnia, quicquid meditatus huc transtulero,
dicatum esto; sit & meum, quod Dn. Autoris
adversæ dissertationis, suspirium: Sanctissime Pater,
sanctifica nos in veritate Tua, verbum Tuum
veritas est!

* *
Ὡς ἐλεύθεροι, ἀλλ' ὡς
δῶλοι Θεῶν.

CA.

CAPUT I.
DE
SABBATHI ORIGINE, PRO-
GRESSU ET OBLIGATIONE IN NOVO
TESTAMENTO.

§. I.

Ingula hic perlustrare non placet, vel accessus cuiusdam novi, vel nominis etiam enodandi causa in medium allata. Neque, ut id fiat, opus est, cum, nomen praesertim quae declarant, maximam partem bene sese habeant, nisi illud observatu putem dignum, non satis penetrari, quo sensu *dies Dominicus noster sit octavius* titulo insignitus.

§. II.

Propius ad ipsum illud, quod inter alia caput videtur rei esse, pedem confestim proveho. Atque istud quidem quaestionem concernit *de Sabbathi institutione prima, num DEO ea sub finem consummatae creationis sit tribuenda, num ad Moysi referenda demum tempora, quae populi ex Aegypto educationem exceperet?* Nobilissimus Dn. Autor Dissertationis adversariae non praeter methodum curatam agit, dum varias adducit sententias, una cum rationibus, iisque iudicium tandem sub-

subiicit suum, ad rationes insimul respondens, quas reperit, contrarias. Inque his polite omnia & docte proponit, quod lubens largior, qua vero cum soliditate & veritate scrutinium demonstrabit. Comuniorem sententiam primo exhibet loco. Et hæc ea est, pro qua depugnare non ambigo: *Opere nimirum Creationis perfecto institutum esse a DEO Sabbathum.* Ita docuerunt semper Theologi summi, & pauciores multo sunt, fatente Dn. Autore, qui contrarium tenent; atque inter hos forte nonnulli suis meritis celebres, quamquam hic singulare aliquid amplexantes. Sed non numero a parte nostra stantium, verum momentis rationum rem transigendam esse probe cogimus, hinc & de hisce princeps erit contemplatio.

§. III.

Ad caput Geneseos II, eiusque vers. 2. & 3. non possumus non provocare; quod argumentum ipse Dominus Dissentiens appellat palmarium. Et palmarium non solum est, sed & collatum tamen cum iis locis, in quibus repetitur deinceps (Exod. XX, v. 11. & cap. XXXI. v. 17.) solitarium fere; ut, nisi huic inniti possent, qui scaturiginem Sabbathi ad ipsa mundi initia referunt, divina relationi atque revelationi, absque dubio cætera argumenta parum laboris adversantibus sint factura. In fontibus verba ita fluunt:

וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיְשַׁבֵּת
 בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וּבִרְצֹן
 אֱלֹהִים אָרַת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת
 מְכַר מְלַאכְתּוֹ וְאִשְׁרָא בְרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

Quæ B. Sebastianus Schmidius genuine hunc transtulit in modum: *Quumque absolussset Deus in die septimo opus suum, quod fecit: quievit in die septimo ab omni opere suo, quod fecit. Et benedixit Deus diei septimo, & sanctificavit eum: quia in eo quievit ab omni opere suo, quod creavit Deus faciendo.*

§. IV.

(c) Disput.
Theol. de
Sabbatho
Sec. II, § 9.

Advertimus hic cum Interpp. e. B. Quenstedio (c) *duplicem Sabbathismum, cessationis divinae, quam absoluto creationis opere septimo die celebravit Dominus; & quietis humane, quam primis nostris Parentibus*

bus praescripte exemplo pariter suo & verbo tum mandari, cum sanctificavit diem septimum, cum promissi, cum eadem benedixit. Requiem vero ac cessationem divinam non ad rerum creaturarum conservationem & gubernationem, sed ad novarum specierum creationem esse referendam, cunctis iam erit perspectum, neque proin h. l. prolixè evolendum. Hinc quoque non tam DEI nostri quietem, quam eius in quiete simul actuosam ordinationem attendentes, vel paucis saltem in benedictionis & sanctificationis divinae qualitatem ut inquiremus, e re videtur. Benedictionem autem delineaturus, uti merito nugamentum Iudaeorum ante omnia removet, qui isthanc de impressione singularis virtutis generativae exponunt, atque propterea eo die liberis procreandis strenue operam dare dicuntur, ceu invenire est apud Buxtorfium (d) aliosque: (e) Ita subnectit deinceps, benedicere divinum diei septimo competere omnino, at non *in se neque respectu sui ipsius*; Sic enim ille, ut Rivetus censet, *quatenus dies, alicuius accessionis boni non est capax; Verum per relationem quandam ad ea, que die Sabbathi facta sunt aut sunt.* Quem in modum, secundum B. Sebastianum Schmidium (f) nostrum, *Jehova posteriori tempore tibi proprio benedixit, lob. XLII. v. 12.* Et hæc non male. Num autem ii rem satis expriment, qui Deum diei septimo benedixisse arbitrantur, *quatenus voluit, (recito iterum Riveti, idem statuentis, verba) ut in eo celebraretur maxime operum suorum præstantia & dignitas, solemniterque illum consecravit, ut in illo sibi studia & occupationes hominum assereret, & nos in operum suorum admiratione contineret;* vel ideo licebit dubitare, quod eo pacto plane inter se convenient benedictio & sanctificatio, neque differant aliter nisi per Exegesin, quæ iterum Riveti & complurium est opinio, ita ut sequens vox ulterius explicet & illustret antecedentem. Cuius quidem rei in Scripturis exempla non desunt. At, cum & adsint, qui ostendant interpretationem cuilibet voci sensum distinctum vindicantem, hos simul audire fortassis non erit incongruum. Nomino proin hic illos, qui in benedictione proponi inprimis autumant *efficacissimam divinae gratiæ promissionem, ad eos spectantem, qui hunc diem*

B

san-

(d) in Synagog. Iudaic. C. XV. p. 323.
 (e) vid. Leusden. Philol. Hebr. mixt. diss. 36. p. 238. it. Anton. Hulf. Theol. Iudaic. Lib. I. p. 2
 (f) in Comm. adh. I.

(g) Est hos
inter B. Ru-
drauff. in sei-
nen Theolo-
gischen Ge-
wissens-
Fragen von
der Sab-
bath's Sey-
er/ Qv. II.

S. 3.

(h) l. c.

sanctificant. (g) Retinent siquidem hi ipsi maxime acceptionem Be-
nedictionis communem, quam Ebraei, eodem Riveto testante, in
מְבָרַךְ הַיּוֹם h. e. *accessione boni* ponunt. Pertinetque huc Vina-
riensium quoque Paraphrasis, qui Moſis verba hunc in sensum per-
egregie transtulerunt: Gott verhiess auch Segen und alles Gu-
tes denen/ welche den siebenden Tag würden mit heiligen Wer-
cken zubringen. Et sine dubio eodem quoque respexit B. Quen-
stedius, dum in loco supra allegato verbum *promissi* divini, a ver-
bo *mandati* distinctum, in *benedictione* latere annotavit. Dic, quid
pulchrius, quid ipsi Spiritus S. eloquio conformius hic adstrui que-
at, nisi hoc, ad illum dignitatis gradum diem, de quo sermo, eve-
ntum esse, ut observatores eiusdem bona etiam sibi possint polliceri
omnia? Certe hoc vult, hoc poscit praecipue vox *benedictionis*. *Sancti-*
ficationem autem quod concernit, de verbo שָׁרַף vel Lexicographi
passim docent, id in Pihel praesertim denotare idem ac *consecrare*,
sanctum reddere, a *communi & profano usu segregare*, & *usui sacro*,
cultui divino, *sacrisque destinare*. Imo affirmat B. Quenstedius
(h), per exemplorum inductionem monstrari posse, verbum E-
brazum in forma Pielica non admittere aliam interpretationem,
quam quae ad cultum divinum spectet. *Etiam*, inquit, *sanctifi-*
catio, seu *segregatio primogenitorum* Exod. XIII. v. 2. *sanctifica-*
tio & segregatio filiorum Isaii Sam. XVI. v. 5. *non separationem ad*
singulare privilegium tantum, sed & ad peculiarem cultum, *electioni-*
que precedentem invocationem DEI requirit. Quod per alia ex-
empla ab aliis quoque Viris in Scripturae scrutinio eminentibus
evidenter non minus declaratum invenimus. Ablegamur ad
Ezechielis locum Cap. XXXVII, v. ult. ubi Deus, *cognoscent*, in-
quit, *gentes*, *quod ego sim Dominus*, (שָׁרַף) *qui consecravit*
(i. e. ad religionem cultumque sui segregavit) *Israellem*. Item
ad alium, qui extat Exod. XXIX. v. 44. deque Aarone & filiis
eius agit; ita namque ibi Deus (אֲקַדְשׁ לְךָ מִן הַיּוֹם לְיָמֶיךָ) *consecrabo*, (i. e.
eosdem extoto Israelis populo segregatos imprimis destinabo,) *ut sacerdotium gerant mihi*. Plura ne nunc addam. Unde omni-
no ambigo, num elegantius queat circumscribi Textus, de quo
cno-

enodando impræsentiarum sollicitudo me tenet, quam factum est a B. Iohanne Gerharo (i); cuius uti ceteroqui memoria apud nos merito magna, ita iam eiusdem meminisse eo libentius volui, quo minus aliqui veriti sunt, ipsum adversariæ Fautorem sententiæ iactitare. (k) Verba, quibus usus est, huius sunt tenoris: *Quando Deus dicitur sanctificasse diem septimum, sensus est, quod peculiariter cum suo cultui vendicaverit, quod destinaverit cum divinis operibus, videlicet exercitio cultus divini & meditationi divinorum operum, quod hic dies ad gloriam sancti sui nominis sanctis operibus transigi debeat.* Sane qui potuisset Deus ipse Exod. XX. v. 9. 10. 11. (ubi nostra, quæ nunc consideramus, verba sub finem repetuntur) hanc mandato isthuc inculcato subiicere rationem; *Idcirco benedixit Iehova diei Sabbathi & sanctificavit nempe, ut recordari diei Sabbathi tu debeas, & cum sanctificare nisi iam institutio cultus, postmodum iterum requisiti, sub initium confessum esset insinuata.* Confer etiam Exod. XXXI. v. 17.; quæ duo sunt illa loca superius nostro iam iuncta. Urget hoc argumentum, & efficaciter urget B. Reiserus, Theologus pie solideque doctus. (l) E quo patet, bene laudatum sæpius & nunquam satis laudandum B. Quendstedium nostrum hinc conclusisse: *Ab eo tempore, quo dies ille septimus divinitus sanctificatus fuit, homines quoque eundem solemnem agere debuisse; quam ἀναγκάων καὶ ἐρωσαν συνακοῦδῆσθαι, stylo Basilii vocat; imprimis cum sanctificationem istam propter homines factam esse Marc. II. v. 27. totidem verbis asseratur.* Quo pertinent heroica illa Megalandri nostri, quæ & adduxit Dn. D. Iosua Schwarz (m) & eximie vindicavit contra eum, qui in partes suas Beatissimum Virum, si posset, trahere omnino mallet: *Der Sabbath ist nicht um der Schaafe und Kliebe willen / sonder n um des Menschen willen geordnet / daß in ihm Gottes Erkântniß selte geübet werden und zunehmen. Und ob nun wol der Mensch Gottes Erkântniß durch die Sünde verlohren hat / so hat doch Gott das Geboth vom Sabbath wollen bleiben lassen / und hat gewolt / daß man am siebenden Tage sein Wort und Gottes-Dienst;*

(i) in Comm.
ad h. l.

(k) de quibus
B. Rudrauff.
l. c. quæst. 2.
§. 6.

(l) im Sab-
bathisch und
Sonntägli-
chem Liebt
und Diecht.
p. 26. seqq.

(m) Tractat.
alleg. p. 32.
seqq.

von ihm geordnet, ſüßen und treiben ſolte. Quibus pariter quid clarius? quid evidentius? Perſtat vel vi vocum, e fontibus breviter adumbratarum, clauſula, quam in Commentario ſuo adhibet magnus ille Doctor Noſter: *Sabbatum ab initio mundi deſtinatum eſt ad cultum DEI.*

§. V.

Nobis perſtat, ſed non perinde Nobiliſſimo Diſputationis adverſarie Dn. Autori, qui in eo potius cumprimis eſt, ut, quæ ex illis nunc allata ſunt, qui receptæ hæctenus doctrinæ adhærent, parti contrariæ ſubſcribens, enervare ſtudeat. Recte tamen eorum improbat effugium, quibus anticipationem hæc in Moſe quærere allibuit. *Proleptis enim hiſtorica, quam adverſarij aliqui hic fingunt, vana eſt ac nulla, nullo aut fundamento aut firmamento innixa: quam potius contextus verborum Moſis & omnes circumſtantie everunt. Et ſi talem fingere impune & ſine ratione licet, quid ædum indubitate veritatis in hiſtoria ſacra relinquetur? Huic enim nimium quantum infeſta & infeſa illa eſt; ut rite iudicat Dn. D. Iohann. Auguſtus Stempelius in Diſcurſu Theologico, quem, cum Doctor Theologus Ann. 1674 ſolemniter renunciaretur, publice exhibuit (n). Adde Antonii Walæi verba, quæ Idem exſcribere non eſt pigratus: *Rogo omnes, qui ſine præiudicio hæc verba (Genef. II. 2.) legent, an ea poſſint aliter intelligi, quam de re, quæ contigit quando DEUS perfecit opus ſuum, non de re, quæ contigit bis mille & quadringentis poſtea annis? Examinentur verba, miror, cuiquam contrarium videri poſſe, nempe ut ſit ſenſus: DEUS quievit die ſeptimo ab operibus ſuis, ſed bis mille poſtea annis demum illi benedixit & ſanctificavit eum. Sic vero non benedixiſſet ei Sabbatho, in quo iſſe quievit, nec illud ſanctificaiſſet, ſed ei, quod poſt centurias annorum demum erat venturum. At relatio ipſa & articulus deſiſivoſ oſtendit, de hoc ipſo Sabbatho Moſen loqui, in quo Deus quievit. Abſque dubio clariffimæ luci iſ denſas affundere tenebras dicendus eſſet, qui hoc præfractè negare vellet. Et ex his ipſis momentis clareſcit, an magis ad rem faciat reſponſio, quam alteram nuncupat Dn. Di-**

(n) Theſ. III.
§. 12.

Dissentiens, qua asseritur, Mosen hæc verba: *Et benedixit Deus &c.* addidisse eo tempore, quo historiam suam conscripsit & Sabbathum iam institutum erat. Nam in eadem serie divinitus impulsus Autor quietem DEI refert, quæ die septimo in prima creatione contigit, qua benedictionis & sanctificationis mentionem facit, quæ tunc quoq; iuxta expressa hæc S. Scriptoris verba absq; dubio fuit peracta. Qui demum ad hîgriam, in monte Sinai quæ contigit, referri valeret? In quâ potius tantam res pridem facta allegatur, loco, quem vice iam plus simpliciter citavimus, Ex. nimirum XX. v. 11.

§. VI.

Quare cur ulla ratione lubricam hanc adjuvare debuisset sententiam Dn. Dissentiens, non erat. Quod tamen facere annis est pag. 14. num. 43. seqq. dum scribit: *Si hæc verba, & benedixit, & sanctificavit, inferunt institutionem Sabbathi eo tempore, die septimo primo factam, fluit inde, legem de Sabbatho homines etiam in statu innocentie obligasse, tum enim adhuc in statu innocentie constitutus erat homo.* Fulcimentum (non indignabitur, si liberè fuero locutus) sat infirmum! Grata potius mente istam illationem, avidè que arripere, & ambabus, quod siunt, manibus largiri, mihi crit integrum.

§. VII.

Sed absurdum est, inquit, usum Legis de Sabbatho ad statum innocentie extendere; quod facile sit concessurus, qui rem accuratius pensaverit. Age, pensitemus. Nam, (1) dicit, *omnis externus cultus, ad tempus & locum adstrictus, tantum habet respectum ad statum hominis post lapsum.* Sumit hoc; rationem non addit. Neque in propatulo est causa, ob quam cum innocentie statu cultus externus ad locum tempusque restrictus, pugnare tantopere debeat. Neque humanum illud dilucide expositum reperitur, quod passus esse ipse Magnus dicitur Lutherus, dum *arborem scientie boni & mali Ecclesiam nominat, ad quam Adam cum posteritate sua*

die Sabbathi convenisset, & post refectiorem ex arbore vite predicasset Deum &c. Minime ita describitur status innocentiae secundum indolem status nostri post lapsum. Quis hoc cordatiorum faciet Theologorum? Describitur secundum praescriptum divinum, in quo *cultum divinum publicum a DEO institutum esse, nullum debet esse dubium*, ut solide e Textu sacro effert B. Seb. Schmidius (o). Fortassis tamen superpetis huic primo fert id, quod (2) sequitur, *non fuisse statum innocentiae verae, si homines Deum non omni tempore, omni loco, ex toto & sincero corde coluissent.* Recte. Sed cultum internum privatumque, ab externo atque publico h. l. distinguendum esse, cui non pateat ad oculum? Si ullibi hominem integrum absque interno & privato DEI cultu inveniri potuisset adstrueret aliquis, ex integro redderet non integrum. *Qui imago DEI erat viva, loquor cum Deo.* Dissentiente, *non poterat non perpetuo plenus esse laudis & gloriae divinae.* At quid hoc ad cultum externum publicum ac solemnem? Quem deprecere sibi ab homine integro cur non poterat DEUS? Et vi dictorum depoposcit. (p) Obstat (3) quod adiicitur, *Sabbatum datum esse, ut corpus laboribus depressum quiete reficeretur, & servorum quoque labores relaxarentur.* *At quis crediderit in statu innocentiae hominem tot laboribus occupatum fuisse, quibus ob necessitatem hodie est?* Neque iisdem oneratus fuit ad debilitationem usque corporis. Agnosco. Sufficit interim, habuisse ipsum labores & negotia sua, per quae externus & sollemnis cultus certe non poterat esse continuus. Labor, cui vacabat, non molestus erat, non debilitans. Nequaquam ergo ipsi quiescendum fuit, ut reficeretur; quem finem nec prima institutio edidisset; quiescendum fuit, ut totum se uniceque traderet hac die cultui solenni. Nihil hic absfoni. Si DEUS ipse, qui Augustino docente (q) *nec cum creavit defessus, nec cum quievit, refectus est, tamen dicitur quiescisse, quomodo non dicantur primi parentes quiescisse ab aliquo labore?* Smoveantur saltem, quae post lapsum accessere, ut in labore molestia, in quiete refectio, reliqua cum innocentiae statu stabunt optime.

§. IIX.

(o) in Comm.
ad nostr.
Genes. loc.
n. 5.

(p) Conf.
quae de con-
tinuat. cul-
tus numeri-
ca & specifi-
ca egregie
differit B.
Quenst. ci-
tat. Diatr.
Sect. I. §. 20.

(q) Lib. IV.
in Genes.
c. XIV,

§. IIX.

Quæ de Sabbathi lege è Mosis verbis non derivanda insperguntur postmodum pag. 15. n. 49. supra, puto expedita esse. Quibus an addi valide B. Ioh. Adami Osiandri (r) queat observatio de voce שבת, in qua itidem argumentum pro institutione Sabbathi Theologus Beatissimus, ratione non una motus, commonstrat, id vero nunc adeo non scrutabor, qui ad figuram potius festino, quam sanctificationis rationem putat esse Dn. Dissentiens. Mens huc tendit, ideo, quia Sabbathismi magni & quietis restaurandæ populo DEI figura debuerit esse dies septimus, benedixisse eidem ipsumque sanctificasse Deum. Quod si Moses ita referret, fortius tangeret. Dabo tamen, uti non dari non potest, in Sabbathismo magno Antitypum occurrere, cuius typus quies existat Sabbathica; Ergone sequitur: Hoc unum & princeps esse pondus, ad quod in sanctificatione Deum respexisse dicendum sit? Haud crediderim, quamdiu certum est, unius rei posse esse plures fines. Non tam meis, quam, uti hactenus constanter fere solitus sum, Celeberrimi cuiusdam Theologi verbis rem sum elocuturus. Beat. Dorschæum volo (o quantum Virum!) (s) Is Capitis ad Hebræos IVti argumentum propositurus, (s) apud B. admittit promptus, *Deum in die septimo absolutam consummatamque beatitudinis quietem, hoc est, Sabbathum æternum non tantum adumbrasse, sed & promississe. Premittit tamen, quod cum ab omni opere suo eo ipso quievisset, ad eandem quietem hominibus ipsum sanctificaverit.* Hoc Moses docet, illud Apostolus evolvit. Unum non tollit alterum. Sicut minus dextre inferret, qui asserere non vereretur: Homo creatus est, ut olim vivat in cœlis. Ergo creatus non est, ut per tempus vivat in mundo. Inque eo versatur cardo eminentis illius, cui non parum confidit Dn. Dissentiens, argumenti. Quo, ceu decebat, vel tribus soluto, quid prolixus, quem immiscet, discursus de septimo millenario, deque septenario etiam numero, ad nos oppugnandos conferre queat, in aprico non est. Hebræorum equidem

(r) System.
p. V. p. 389.

Calov. in
Bibl. illustr.
l. c.

dem sententia de exantlatis per sex priora millenaria laboribus, & manifestando postea magno Sabbathismo, non destituta plane fuit suis amasis, sive ad quosdam sanctorum Patrum, sive etiam alios nonnullos Doctores oculum flectas, at solida absque Basi,

(t) In Execuf. A. C.p. 196.

(u) Dn. M. Reineccius, SS. Th. Baccalaur. Fauctor plurimum honorandus ingemina de Traditione Eliana Dissertatione.

(x) Affert e L. de Mund. Opif. B. Diatericus Antiqu. Bibl. V. T. f. 719 ubi & pluralia adduntur.

(y) Factum est An. 1697. cum iterato Rector Academiae renuncietur

veluti graviter monet B. Varenius (t). Deduxitque hic apud nos non ita pridem Vir admodum Reverendus ac Præcellens (u) totum illud, quod de sex mundi millenariis continet Eliana traditio, & quam inanibus nitatur fundamentis rite demonstravit. Vindicavit insuper loca Pf. XC. 4. & 2. Petr. III. 8. nec non ipsius c. IV. Hebr. ac pro millenario septimo quod nequaquam faciant, erudite ostendit. Ad quem ablegasse iam quidem sufficiet. Septenarius autem numerus, esto, perfectionis elogio exsplendescat; quemadmodum Philo. (x) eum maxime admiratur, ut nesciat, ansaris laudari queat. Præstantiorem enim putat, quam ut ulla possit exprimi facundia. E Patribus Hieronymus locum *Septimum secretiorem* vocat. Et Beda, Doctor Venerabilis, *Diaconos fuisse septem*, scribit, *non sine septenarii numeri mysterio*. In ipso S. Codice vestigia se offerunt cuiusdam excellentiæ septenario tribuendæ. Referrî huc solent *septem agni Abrahami* Genes. XXI. v. 28. *septem lucerna Moysi* Exod. XXV. v. 37. *septem Buccinae Iosue* cap. VI. v. 4. *septem candelabra*, *septem stelle*, *septem lampades ignea*, *septem cornua* &c. omnia in Apocalypsi reperiunda. *Nimis crebra illius numeri mentio sit in sacro Codice, quam ut a Theologo negligatur, quinimo sedulo expendi non dignus iudicetur. Nec sæpe tantum eundem memorat Spiritus Sanctus, verum & ratione ita singulari atque emphatica, ut, que toties repetiti septenarii genuina ratio sit, atque unde ortum trahat, & quid potissimum significet, accurata indagandum videatur inquisitione.*

Ista expromit Franckeranus Professor Theologus, D. Ioh. van der Waeyen in Sermone Academico, quem de numero septenario solenniter recitavit. (y) Non nego hoc; quamvis dissimulare insimul nequeam, complura multorum meditata meras sæpe incertitudines secum vehere, qualia annon & in iis sint obvia, quæ ex d' Espagne scriptis satis ample sunt excerpta, curiosioribus

fioribus horum Scrutatoribus considerandum relinquo. Transcant modo. Idcircone vero victas dare manus teneat, & affirmare, diem septimum primum, (substitit etiam propterea mysterium quoddam aliud) non esse per sanctificationem destinatum ad cultum publicum & solemne? Vix opinor, istud a me expectari posse.

§. IX.

Sed nondum definit Dn. Dissentiens contra palmarium nostrum argumentum agere, de quo ipse convictus est, & meminit, robor a parte nostra eidem inesse summum. Hinc pag. 19. num. 65. ita pergit: Tandem, ut omnis vis argumentandi auferatur adversæ parti, nunc ita concludo: *Si Genes. 11. fuit institutum Sabbathum, sequitur, quod nullo modo poterit tolli ab Ecclesia Novi Testamenti: Quicquid enim statim a mundo condito hominibus iniunctum, hoc morale est, & omnes homines obligat, atque sic mutationi non est obnoxium; iam vero posterius, scil. ab Ecclesia nostra non potuisse loco Sabbathi substitui Diem Dominicum, non concedent Dissidentes, ergo prius erit falsum, scil. Deus ibi Sabbathum instituisse.* Fateor, si ullum, hoc aliquid in recessu habere videri argumentum. Sed videri. In diei enim septimi enucleatione sita est perquam prona decisio. Nempe vel definite illi sumitur, vel indefinite. Si definite; Diem notat præcisè eum, qui Dominicum nostrum antecedit. Non item, si indefinite. Tum namque sufficit, modo e septem aliquis, sex dies laboris subsequens, dicatus agnoscat quieti atque sacro cultui. Et hac posteriori ratione divinum de die septimo sanctificando institutum, præcipue si citra specialem Sabbathi Iudaici ordinationem, dein subsecutam, spectes, considerandum esse, cum Viris non infimæ notæ ut persuasum mihi habeam, causa una alterave me adducit. Non provocabo ad eloquium, quod adhibere voluit in repetitione aliquoties commemorata, Exod. XX. v. 8. sqq. Legislator Summus. Ut ut illic verba satis indefinite sonent: *Sex diebus operaberis, & facies omne opus tuum. Dies vero septimus Sabbathum est*

(z) in Con-
fut. carmi-
nis Lipman-
niani p. 565.
seqq.

Iehova DEO tuo; Neque, quæ dein adduntur, de Septiduo Creationis & Septimo Quietis Die, tam sint, ut putant aliqui, determinatio quædam, quam Ordinationis repetita ratio. Ne tamen, fumi hæc, excipere queant Adversarii (quamvis non videam, quo fundamento nixi isthanc exceptionem cum soliditate opponere possint) suo iam illud loco positum sum relicturus. Potius ad ea me convertam, quæ erudite contra Iudæos disputat Celeberrimus Dn. Wagenfeilius (z) in hac ipsa de mutato Sabbatho materia. O quam pro mea, quam defendo, sententia eximie militant! Dicit primum idem fere, quod iam dictum est ex communi Theologorum ore, hoc quidem humano generi præceptum ac imperatum esse, ut in memoriam creati intra Hexæmeron huius universi semper post sex profectos. Dies septimus festus agatur; At unde Computationis huius initium faciendum sit, id nullis legibus ita circumscriptum esse, ut non arbitrii libertate aliquid liceat. Hoc est, uti communiter loquuntur, Præceptum de colendo Sabbatho morale esse & omnes homines obligare, circumstantiam Diei septimi (definite sumti) ceremoniale esse & solos obstringere Iudæos. Sed dum animadvertit, per hæc asserta Iudæis surdis fabulam narrari, pergit postea ita disserere: Ante omnia urgendos esse Iudæos, ut liquido ostendant nobis, hunc diem, quem ipsi pro Sabbatho colunt, esse vere septimum orbis creati diem, quo Deus initio rerum quievit, per innumerabiles vices recurrentem. Sive enim, inquit, ceu maiori parti Magistrorum visum est, nonnisi in Mara deserto de Sabbatho festo habendo lex lata fuit, sive, quod nobis tanquam verosimilius placuit, ibi loci post diuinam in Egypto intermissionem, ceremonia ista postliminio in usum revocata & aucta est, quo quæso argumento probabitur, illud Sabbathum, quod primum inter Iudæos colitæcepit, primo Sabbatho in Septenarii calculo exacte respondere? Nimis proluxa forent, si huc transferre auisim, quæ habet, omnia. Digna tamen reputo, quibus ponderandis suum studium commodet benevolus Lector. Ipsa Traditiones Iudæorum varia continent ad hoc omne dilucidius pernotandum facientia; utpote vi quarum in desertam Insulam dila-

tus

tus homo Iudæus templum condere, aras erigere, & hostias offerre prohibetur, non prohibetur autem Sabbathum sibi proprium & peculiare facere, etsi verum computum ignoret, quod sane nefas esset, si circumstantiæ diei septimi innexa & implicita crederetur religio. Nonnullas exhibet Dn. Wagenfeilius, (aa) (aa) vid. l. c. quas, cui fuerit visum, non absque fructu in consilium vocabit, p. 567. seqq. & illud confici inde intelliget, *saltem non alligasse Deum τῆ Φύσεως Σαββάτω, cum Epiphanius vocat, suum cultum, ut verbi causa alligata fuerunt templo Hierosolymitano sacre Ceremonia.* Præterea τὸ ἀδουατόν ἴ contemplari iubet (bb), in quo pariter exponendo laboriosum se quoque comprobavit, cum Wittebergæ adhuc Professor Theologus esset, Magnificus Dn. D. Meyerus. (cc) (cc) in E-Fluit ex eo, quod sidera omnibus terrarum plagis uno tempore eog. Evan- conspicienda se haud præbeant. Unde *liquido consequitur, non posse alias gentes cum Iudæis Palæstinis in celebratione Sabbathi quoad XVII. post temporum momenta concurrere, sed quod omnibus tardius, & quibudam nonnisi post universalium horarum XXIV. hoc est integri diei civilis intervallum, atque sic alio prorsus die illud auspiciari necessitas imponatur.* Clariorem rem reddunt, quæ de navigationibus indicis leguntur scripta, in quibus evenire potest, ut duarum navium, quæ per vias diversas sibi que mutuo oppositas, orbem circumnavigarunt, in eodem loco appulsi, tres plane diversi dies numerentur: Rursus non alio ex capite, nisi citius aut tardius orientis & occidentis Solis. Imo aliquid pene incredibile a recentioribus observatum fertur, in una eademque regione, locisque penitus conterminis, sed in partes tamen suas secatis, illud contingere posse, ut unus præ altero alio atque alio die fruatur, ita ut necesse sit, ut Sol Oriens eodem tempore hic Diem Dominicam efficiat, dum ibi adhuc est Sabbathum. *Quid in ista Insula Iudæis factu opus est, si illo deserantur?* quaerit Dn. Wagenfeilius, cumque eo Dn. D. Meyerus. *Aut quid captabunt Incole, a Messia ipsorum subingati, legique Mosaica obsequium præstare compulsi? Respondeant, si Viri sunt, & se extricent ex illa difficultate, qua constrinctos eos tenemus, & vel saltem nodum de integræ diei ex-*

longinquo maritimo itinere defectu vel superfluitate solvant, atque ita cum illa, quam vulgo urgent, Sabbathum colendi ratione concilient. Profecto effugii nil superest, & cogit ratio Iudeos fateri, τὸ Φύσει Σάββατον non posse ultra Palestinam sese vere porrigere. Quod ubi semel admiserint, porro non admodum in eo laborabunt, ut amplius concedant, posse in mundo causas esse, ob quas cultum Sabbathicum e die in diem transferre liceat, servata interim septenarii dierum periodica proportione. Quod ipsum & mihi haecenus fuit demonstrandum.

§. X.

Haud igitur, quanquam id arbitretur Nobilissimus adversariae Dissertationis Dn. Autor, palmario nostrae partis argumento per opposita ita satisfactum est, ut cedere cogamus. Sunt manentque omnino Institutionis Dominicae verba, quae de Sabbatho habentur Genes. II. v. 2. 3. Ad reliqua ergo pergitimus, quae Nostris tribuit, & primo rite firmato suum etiam, quantum ipsis arrogatur, valorem obtinent. Quicquid putet Spencerus, (dd) cuius a dextra lubens pugnat Dn. Dissertens, *debellaris ducibus argumenta minoris notae, prout Philistaeos prostrato Duce suo, statim avolutura.* Debellari Dux nondum potuit, hinc ut avolent reliqua, non videtur necesse esse. De Patriarchis proin nunc agit, de quibus non probabile est, quod per tanta temporum spatia, scilicet ultra bis mille annos nulla habuerint stata tempora, quibus DEI beneficiorum in creatione caeli & terra recordati fuissent, aut DEO cultum publicum exhibuissent, aut in quibus respirationem a laboribus permisissent servis, ancillis ac iumentis suis. Consentaneum itaque rationi est, quod Sabbathum ipsi quoque observaverint. Respondet vero, supponere Dissertentes, si non certus dies cultui publico destinatus esset, statim omnem cultum perituum fuisse. Quod oppido falsum dicit. Nolim ego id ita affirmare simpliciter; in primis cum proclives ad vitia sint homines: nisi in publico per admonitiones, per exempla, aliaque, avocarentur cultu, quorum putas tandem prolapsuros esse? Spectentur greges, ubi publice cheu!

(dd) de Leg.
Hebr. rit.
cap. IV.
Sect. X.

ce cheu! non semper præfunt illa cum fidelitate, qua decebat, quibus cura incumbit, discas ex Successoribus, animarum potiorum habentibus rationem, quales adinverint Auditores. Haud tamen ut præfuppositum, cui reliquum omne fit unice superstructum, urgere idem velim; neque istius me participem facere erroris, quem *communem* pronunciat Dn. Dissentiens, & a quo *argumentum* de Patriarchis provenire ait, *quasi nullus DEO cultus gratus esset, nisi qui fieret convocatis hominibus, certo loco & tempore*. Nemo quidem, quantum scio, hoc adstruxerit. Optime constat, preces etiam in secreto fufas, publicam expectare posse & debere abs Patre in cœlis compensationem, Matth. VI, v. 6. Sed delectatur tamen & publico Deus cultu, promisitque iam olim, se in loco, in quo iussurus sit celebrari memoriam nominis sui, præsentiam suam communicaturum & benedictionem impertiturum; extant verba Exod. XX. v. 24. Nequaquam ergo fas videtur esse, ut hæc duo sibi invicem opponantur. Quod vero de Patriarchis se persuasum esse scribit Dn. Dissentiens, eos *non uno die, sed omnibus diebus Deum sincere coluisse, victimasque DEO obtulisse, non certis temporibus, sed libere, quovis tempore, pro instinctu amoris divini; quo repleta eorum corda erant*; non tantum ex allatis modo, sed & iis, quæ de primis hominibus in statu innocentie supra asserta sunt, uti autumo, multum enervatur. Estque non obscurum *solemnis & publici cultus*, testimonium, quod in Patriarchali Historia edicit Moses Genes. IV. v. 26. *Tunc ceptum est invocare nomen Domini*. Qui loquendi modus *solemnem in-* (ce) Loc. introductionem exercitii publici invocationis DEI & totius cultus divini XVII p. 51. *infert*, ut in dubiis suis vexatis decidit B. noster Pfeifferus (ce) Et (ff) Conf. sunt, qui ita interpretantur, applaudentes quoque *συναφία* Dn. D. Stem-Textus: *Tunc ceperunt publicos restituerent conventus per violentas pel. Discurs. persecutiones Cainitarum ad tempus impeditas, in quibus nomen DEI de Sabb. Th. prædicabant*. (ff) Certe Patriarchas non neglexisse publici cultus II. n. 6. ad-instrumenta ex Genes. XII. v. 8. vel Abrahami exemplo patet. Quid dantur ii, publicum ipsum neglexisse cultum, quem a DEO fuisse postulat- quos allegatum argumentum princeps evicit, statuamus? *Septimum autem diem* Dn. D. Pfeif-

non parvi habitum ab iisdem esse, ex Noë factio comparet, septiduum attendentis in emissione columbarum ex arca Genes. IX. v. 10. 12. Deusque ipse haud frustra quibusdam censetur mandatum de ingressu in arcam *die septimo* dedisse, qui antecessit inundationis initium Genes. VII. v. 1. 4. Quid? quod *finis dierum* commode *de fine septimana*, adeoque *septimo die* intelligi possit, quo Cain & Abel obtulisse sacrificium leguntur Genes. IV. v. 3. De cetero memoria creationis non sola Sabbathi causa, sed cultus praecipue publicus fuit. Et potest idem de fidelibus sub Sabbathi lege, (quam nos repetitam, noviterque inculcatam dicimus, Dn. vero Dissentiens pro primum instituta habet,) affirmari, quod ille de Patriarchis putat. Nam & apud illos non deerant beneficia, quibus creationis, & quae penes eos addita fuit, educationis ex Aegypto (Deut. V. v. 19.) memoria quotidie renovabatur: ergo non opus erat Sabbatho? Neque Tyrannos crediderim omnes in Israele heros fuisse, ut a privata quotidiana devotione avocarint servos. Sabbathi nihilominus observatio his, Deo iubente, incumbebat. Quid impedit, quo minus de Patriarchis idem admittamus? Silentium, cuius porro mentio iniicitur, tam universale non est, ut obicitur. Vestigia sane quaedam in contrarium suggesta iam iam sunt. At posito, quanquam non concessio, demonstrabilia ea affatim non esse; in re historica, quale argumentum a silentio petitur? *In fidei quidem dogmatibus*, verbis iterum utor Theologi sapientius, ac merito quidem, cum elogio commemorati, (gg) & *negative & affirmative ex Scriptura Sacra*, ad quam in illis ipsis sumus unice alligati, recte argumentamur; quod enim Scriptura in his asserit, id pie credendum & asserendum; & quod Scriptura circa eadem non asserit, id neque nobis asserendum. Sed non aequè valet in aliis extra fidei articulos materiis e.g. historicis, politicis, naturalibus &c. De quo enim hic tractat Scriptura, hoc non statim tacendo negat. (hh) Patriarchas multa adhuc alia fecisse, de quibus nihil licetis Θεογονεως Scriptura con-signaverit, quis negaverit? Haud quicquam ergo silentii exceptione hic me moveri confiteor. Quod superest, legem in institutione

(gg) Est B. Quensted. Diatrib. cit. Sect. II. § 23.

(hh) conf. B. Meissn. Tract. de Prophet.

Sect. III. § 5. p. 50. seqq.

ne

ne prima invenimus. Huius observantes Patriarchas extitisse, & non solum ex libera voluntate, sed ipsius DEI nutu septimum diem sibi habuisse commendatum, quid amplius ausim cespitare? *Non opus est exemplo. Pietas Patriarcharum suadet, illos non recessisse a divina institutione;* eleganter Rivetus (ii) Nullibi præterea appa- (ii) Explic. rere, sanctos Patriarchas fuisse obstrictos ad Sabbathi observatio- decalog. T. nem, ipse Menasse Ben Israel non agnoscit. (kk) 1. Opp. fol.

§. XI.

230.

De *iniunctione Sabbathi*, qua ad *Iudeos* pertinet, hinc inci. (kk) de Cre-
pit Tractatio. Argumentum producit tale: *Cum Moses diei Sab- at. probl. bathi observationem iniunxerit Iudeis in memoriam creationis & quie- VIII. tis divine, videtur exinde colligi posse, quod idem dies iam a tem- poribus creationis fuerit observatus.* Ad quod regeritur, *plane illud non stringere.* Haud forte repugnarem per omnia, si ita saltim, ut a Dn. Dissentiente sit, formanda esset Conclusio; *Moses in memoriam Creationis facta iubet servari Sabbathum, ergo hoc iam ante observatum.* Quanquam nec tum tamen deessent, quæ excipere liceret. At enim, quousque mihi cogniti sunt, qui ad mandatum, ut Iudeis noviter propositum est, pro Sabbathi prima origine argumentaturi, respiciunt, hoc modo potissimum inferre solent: Vult Moses in eodem, ut ad ista retroceat populus, quæ consummata creatione contigerunt, ubi *benedixit Deus diei septimo, eundemque sanctificavit*, eam absque dubio ob cau- (ll) Lege in- sam, quod iam tum facta sit prima institutio, quæ nunc renove- terim Iose- tur, ac ulterius inculcetur. Quo pacto in antecedentibus & ego phum An- argumentandi hanc rationem attuli. Cuius quidem nexus, qua tiq. Iud L., sit stringendi præditus facultate, eorum iudicio submitto lubens, 1. e. 2. & qui absque præiudicio remi secum pensant. (ll) A coniunctione considera- autem cultus idolorum & Sabbathi violationis in inyeclivis divi- inprimis nis, ad institutionis Sabbathicæ fundamentum, collectio perinde verba: *U- vix succedit, uti nec ex præceptis, fugam idolorum & Sabbathi Dev. xai q- observationem combinantibus, idem fluit.* Contra primum pec. *μ̄εε*, quanti- cat præceptum, qui colit idola; contra tertium, qui in Sabba- obrem & thum nos f. 4,

thum est injurius; quemadmodum primi obsequio se subiicit, qui idola fugit, tertii qui non negligit Sabbatha. Unde distincta vides vitia, distinctas virtutes, distinctam quoque suam scaturiginem agnoscetes; Ut ut unum vitium alterum sæpe comitari & adaugere, sic & una virtus ad alterius incrementa non raro haud parum conferre possit. Quod ex combinatione tandem si cliciatur, per me fiat. Plura sequi non puto. Nihilominus tantum largiar, cum inter Ægyptios degerent Israëlita, Sabbathi observationem eam semper non fuisse, qualis requirebatur, & fortassis propter varia impedimenta, ab infenso Rege & populo ortum trahentia, non continuam, imo tandem interruptam. Addam etiam, non mansisse Israëlitas liberos plane ab idololatria, sed varie se hic conspurcasse, ceu patet ex Levit. XVII, & Ios. XXIV. v. 14. Non dubitaverim insuper, prognatam hinc occasionem, in primo præcepto multa dicendi contra idololatriam, & in tertio cum emphasi agendi de debito, quod desiderabat Sabbathum. At id omne, quid contra nos? quid contra assertum de institutione Sabbathi in ipso Paradiso?

§. XII.

Si non aliud? ais; hoc erit contra Vos, quod iactitatis, *Mosen de Sabbatho, tanquam re certa & iam nota loqui ad Populum* Exod. XVI. v. 23. In quo Textum sane non habebitis consentientem. Cur vero? Non enim dicit Moses, *Cras est Sabbathum*, sed: *Cras ERIT Sabbathum*. Sicque, quod hactenus nondum notum erat, notum nunc facere volebat. Et postquam hoc factum, altero die dicit, *Sabbathum hodie est iehova*, ut idem denuo inculcet populo. Eleganter ita dicuntur, modo æque probarentur. Ad Hebræum ablegat Codicem Dn. Auctor adversariæ Dissertationis. In eo verba ita habent:

וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶשְׂרַי דְּבַר יְהוָה שְׁבִתוֹן שְׁבִרָה קִרְשׁ לַיהוָה מָחָר

Audiat versio Ariæ Montani: *Hoc, quod locutus est Dominus: Requies Sabbathi sanctitatis Domino cras.* Elliptica hic locutio est, & expressa nulla, quæ futurum innuat. Uti nec in propositio-

ne al-

ne altera vox ulla est, quæ expresse præsens nominet: *שַׁבְּתֵי הַיּוֹם לַיהוָה* *Sabbatum hodie Domino*. Esto interim, per futurum explicari debere propositionem primam, (velut non negamus, sic explicasse B. Seb. Schmidium,) etiam de re nota in futuro loqui Spiritum S. præcipue cum debito quodam si sit coniuncta, non omnino inusitatum est. *De labijs Sacerdotis* Malachias: *וְרָשָׁי* *custodient scientiam*, h. e. custodire debent. Quid obstat, quominus de Sabbatho effatum ita enunciemus: Cras erit i. e. cras esse debet? Et, de re plane nondum nota, nec alibi fundata, si agere hic Moles asserendum esset, nescio, an confestim ex sola appellatione, quam Moles adhibet, populus mysterium totum fuisset percepturus? Ut alia taceam, de quibus conferri poterant Dn. D. Josua Schwartz (mm) & B. Antonius Reiserus (nn) Quod si tamen ignorantia quædam agnoscenda foret in Israelitis; talis foret, quæ non pugnaret contra primævam institutionem, & penes plebem maxime orta adstrueretur ex neglecta hæcenus sabbathi observatione, pro qua agit pluribus in Explicatione Decalogi Rivetus. (oo)

(mm) cit.
Tract. p. 53.
(nn) cit. li-
bell. p. 59. sq.
(oo) T. 1.
Opp. fol.
1325.

§. XIII.

Restat præter *memoriam creationis*, quæ absque Sabbatho retineri non potuerit, ponderatio eius, quod ex *Historiis de Gentibus* constat; his nempe *diem* quoque *septimum* fuisse *sacrum*, luculento fere indicio, a communibus Mundi Parentibus ad eorum posteros notitiam illius rei dimanasse. Cui utrique argumento obviam it Dnus Autor *Dissertationis adversaria* p. 21. seqq. At vero de *memoria Creationis* non ita multo ante monitum, quid arbitrer sentiendum esse. Haud unquam illa omitti debuit (sicut & *Jobus* & *David*, quisque suo tempore, libenter eam recoluerunt; ille Cap. X, v. 9. seqq. hic Psalm. CXXXIX. v. 14.) Nec Patriarchis quis imputaverit, ex animo eos suo istam facile dimittere voluisse, ab sit, dimississe. Sed tamen ad imprimendum magis ac stabilendum, quod in mente de Creatore ac Creatoris beneficio gerebant, apud Patriarchas ipsos, maxime vera apud eos, qui de successione & familiis erant, publicam dici certi celebrationem inservire potuisse

D

isse

esse, ac inservisse reapse, per reposita, quantum ego iudicare pos-
 sum, non eliditur. Huc autem praesertim recidit id, de quo Di-
 sputatio est. *Gentes quod concernit, ex Hebraeorum etiam scriptis*
testimonia non deficiunt, Sabbathi quandam notitiam isdem as-
signantia. An unquam audivisti de populo aliquo, qui de hebdomada
dissentiat, cuius principium sit in die primo & finis in Sabbatho? Hac
 in *Cosri* legere est, cuius autor Buxtorffio putatur R. Jehuda Levi-
 ta Hispanus. Et rursum: *Post sex dies Creationis Adam incepit dies*
 (pp) vid. B. *vocare nomine suo; & postquam deinceps terra repleta fuisset incolis &*
 Geier. *multiplicata, numerare perrexerunt dies, prout Adam constituerat.*
 Comm. in *Unde nulla est inter homines Dissensio de diebus septimanae* (pp) Silco
 Dan. C. IX. *Philonem, de Vita Mosis (qq) qui quaerit tandem: Quis sacrum il-*
 v. 24. p. 728. *lum diem per singulas hebdomadas occurrentem non honorat? Aliosque*
 refert etiam (rr); quos inter Clemens Alexandrinus, qui, *septimum, ait, diem*
 ex eod. B. *sacrum esse, non solum sciant Hebraei, verum etiam Graeci, per quem*
 Quendst. cit. *universus mundus circumagitur eorum, quae viva gignuntur, & omni-*
 sapius loc. *um, quae producuntur a natura.* (ss) A quo quidem asserto neque pe-
 Sect. III. §. 4. *nitus alienum deprehendo Dn. Dissidentem. Inspexit tantum mo-*
 (qq) L. II. *do, praeter alia, hoc potuisti accipere gentes ab Hebraeis, quorum mores*
 (rr) assert *non raro imitatae sunt. Quod nec omnino dissentiebunt, qui in an-*
 nonnull. B. *tiquitate gentili se Sabbathi invenire monumenta affirmant. Con-*
 Kromayer. *cedunt, collecta ea forte quoque esse posse ex κακογυλιαe Judaeo-*
 Comm. in *rum; sed vero tamen non abfimile videri proflus, a reliquiis qui-*
 Epist. ad Ga. *busdam institutionis, iam fere oblitterata, provenisse etiam, quae ab ini-*
 lat. p. 298. *tio mundi omnibus communiter innotuerit. Quae B. nostr. Kromayeri*
 (ss) Stromat. *est dissentientia; (tt) Dum utrumque quasi principium coniungit B.*
 L. V. f. 600. *Quenstedius (uu). Riveti interim verba non inepte fluunt: Id*
 (tt) Theol. *certe mirum videtur, ab omni aeo omnes nationes hanc septem dierum*
 Posit. Pol. P. *revolutionem agnovisse, quae vix originem aliam habere potuit aliun-*
 I. Art. 13. Th. *de, quam ab inveterata opinione, quod sex diebus mundus creatus fuisset,*
 8. p. 744. *& septimo die cessatum ab opere; Unde vero simillimum est, post hanc*
 (uul). c. Sect. *primam hebdomadam sequentem ita fuisse numeratam, & reliquas de-*
 II. §. 15. *inceps, quod apud omnes nationes obtinuit. (xx) Ad oculos inde pa-*
 (xx) Explic. *ret, non necessitatem aliquam, sed probabilitatem saltem hic urge-*
 Dec. f. 1321, ri,

ri, quæ etiam a Riveto ulterius ita deducitur, ut tandem concludat satis prone: *Unde quæso potuit esse hæc septem Dierum INTER OMNES Distinctio, quam veteres agnoscunt inter Gentes fuisse usurpatam, nisi ex veteri aliquo more, cuius origo ab ipsa distinctione initio a DEO facta, repetenda est?* (yy) Plus haut quisquam hoc in argumento desiderat, nisi ut verisimilitudo quædam, eaque non simpliciter respuenda, inde inferatur, quam etiam in secundariis ob-
 tinuisse suffecerit. Quæ ex Ioh. Seldeno, Viro Celeberrimo laudantur, de iis, ut & Meursii, Rudolphi Hospiniani, Gomari &c. dictis ita B. Quenstedius: *Non congruere horum explicationes autorum sensis, & reselli a non uno, qui contrarium monstrat; a Philone, Iosepho, Theophilo Antiocheno atque Tertulliano.* Quorum loca ut allegantur, ita facili negotio possunt consuli. Mearum modo duxi partium esse, breviter id his subnectere.

§. XIV.

Atque hæc hæctenus, ut vindicarem communem nostram sententiam, in medium fuerunt proferenda. Multum, fateor, laboravit Dn. Dissentiens pro destruenda illa, neque omisit facile eorum quicquam, unde pro se aliquid subsidii sperare se posse credebatur. Sed dum, qualicuit per vires meas, scrutatus sum oppositorum vim, in dogmate recepto me confirmatum magis esse, nequeo non profiteri, nullusque dubito, quin aliis quoque sit conspicuum, reposta avocare ab eodem, ut primum, re nondum factis examinata, aliquibus apparebat forte, nos non potuisse. Finito pensum hoc verbis Chrysostomi, (zzz) quem, quo iure sibi ad stipulante allegarit Dn. Dissentiens, suo loco videbimus: *Et benedixit, inquit, Deus diem septimum & sanctificavit illum: Quid igitur, non erant & ceteri dies benedicti? Etiam profecto, sed sufficiebat illis pro omni benedictione, quod in singulis illis creatura productæ fuerunt.* Et ideo de illis non inquit: *Et benedixit: In solo autem septimo hoc dixit, & apposuit, & sanctificavit illum, & ab aliis illum segregavit.* Deinde docens nos divina scriptura causam, propter quam dixit: *Et sanctificavit illum: adicit, eo quod in illo requieserat ab omnibus operi-*

(yy) pag. sq. add. Herm. Witfi Ægyptiac L. 3. C. 9. ubi de septena-
 rio dierum cyclo, unde ortum habeat, eleganter differit.
 p. 241.

(zz.) Homil. X. in cap. II. Gen.

operibus suis, quæ coperat Deus facere. Iam hinc ab initio doctrinam hanc nobis insinuat Deus, erudiens, in circulo hebdomadis diem unum integrum segregandum, & reponendum in spiritualem operationem. Quippe ob hoc Dominus completo in sex diebus officio suo, septimum benedictione dignatus est, & sanctificavit, eo quod in illo quieverat ab omnibus operibus suis, quæ facere coperat.

§. XV.

Subsistit itaque palmarium nostrum, & eo, quo debent, modo etiam reliqua argumenta. Verum quid statuendum de argumentis, quæ ex Spencero & Gomaro a Dn. Dissentiente sunt excerpta? Quæ & id effecerunt, ut, si non plane horum, mediam tamen quandam, uti censuit, sententiam sit amplexus, at & hanc ipsam per responsa nostra remotam. Nolo de Autoribus agere, Gomaro ac Spencero; & quid præ aliis hic potissimum præstiterit, multis eloqui. Factum ab eis est, quorum scopus, in Autores eorundemque scripta cum cura inquirere. Laudant hi *variam* Spenceri *profundamque eruditionem, acerrimumque iudicium.* Quod haud dissimulandum erat. (bbb) At eiuscemodi etiam ingeniorum non raro est, singularia sectari, quemadmodum eo ipsum eniti omni conatu, summus noster, *ὄν ἐν ἀγίοις*, Carpzovius (sed quæ iudicare de huiusmodi scriptis poterat melius excellentiusque?) annotat, ut evertat omnia, quæ hætenus de lege, de circumcisione, de sacrificiis & aliis similibus capitibus unanimi consensu fuerunt edocta (bbb) Unde & ad argumenta, sicut adducta sunt, cuiuscunque ex his sint scriptoris, animo minus perterritio dissentienda, me accingo.

§. XVI.

Inter eas sedes primas occupat hoc: *DEUS per Moſen Sabbathum primo expreſſe publicavit, tum, cum Manna daret populo.* E. consummata creatione institutum non fuit. Ubi monendum venit, non carere omni ambiguitate phraſin, quam adhibet, *expreſſe publicationis.* Quodſi enim hæc idem vult, ac explicitis verbis enunciare, veluti fit Exod. XVI. v. 23. 25. *Cras erit*, ut Dn. Dissentiens Verſio-

(aaa) vid.
Acta Erudi-
tor. Lipsiæ
prodeun-
tia A. 1686.
Menſ.
Mart. p. 113.
(bbb) *Euſe-
gendæ* *ſp.*
P. 243.

Versionem allegat, *hodie est Sabbathum Domini*: laborabit absque dubio Major. Ab hac enim explicita enunciatione, olim perinde non obvia, ad institutionem nullatenus demonstrandam N. V. C. Quodsi vicissim ita accipienda, ut omnimodam institutionem, antea factam, neget; quem sensum Dn. Dissentiens debet intendere, si aliquid contra nos concludere discupit, non succedit Minor. Nam aliud in antecedentibus evictum est. Repetitio autem, aut nova intimatio, quod itidem alibi ostensum, priorem introductionem non evertit: Cum & de circumcisione constet, illam noviter intimatam esse Levit XII, 3. Eius nihilominus institutio habetur Gen. XVII, 10. seqq. Unde ipse Salvator inquit, *Mosen dedisse ipsi* (nempe Iudais) *Circumcisionem*; addit tamen insuper, *non quod ex Mose sit, sed ex Patribus* Ioh VII, 22. Quae in verba Nifanius (ccc): *Dicitur circumcisio a Mose tradita* Levit. XII, 3. *Quia videlicet tunc denuo confirmabatur, quo sensu tota lex etiam per Mosen data est v. 19.* Ioh. I. 17 Gal. III, 17. Quibus observatis, in scripturae locis, ad quae provocatur, nulla difficultas. De Exodi loco supra actum. Nehemiae autem verba aliter afferuntur, ac sunt in Codice: *Sabbathum etenim norum fecisse Deum*, scribitur, *QUUM praecepta statutaque & leges praeceperit per Mosen servum suum*; cum sic legatur: *Sabbathum sanctitatis tuae norum fecisti eis, ET praecepta ET statuta ET legem praecepisti eis per Mosen servum tuum.* Cuius rei non meminifsem, nisi restrictionem quandam ad certum tempus hac sub allegatione occultari crederem, quae in Nehemia non reperitur. Ceterum haud ineleganter voces: *את שבת קדשה* Ita Vatablus & nonnulli alii vertunt (ddd) *Sabbatum tibi dicatum sive sanctificatum.* (ddd) vid. Qua loquendi ratione antecedentem dedicationem ac sanctificationem innui, quis ambigat, eloquio forte Spiritus S. non contradicente? Interim illa omnia haud perinde urgebo, cum in eo me acquirere posse autumem, quod ex Nehemiae verbis nihil queat colligi, nisi istud: Populo Israelitico in specie ostensum ac noviter inculcatum esse Sabbathum per Mosen, quod ut magnum deprecatur beneficium, Deoque in precibus ad ipsum fufis sistitur, quo in hoc etiam, in quo nunc erant, statu ipsis pariter suam ne-

denegaret gratiam. Haud inde concidit prima institutio in Paradiso, aut existentia Sabbathi ante Mosen. Uti haut concidit etiam per illud, quod secundo exhibetur loco, cum *signum inter Deum & Israelitas* vocitatur Sabbathum Ezech. XX. v. 12. Item Exod. XXXI. v. 13. Certe connexio non admodum valida est, ubi quis ita arguere non veretur: *Hoc signum est. E. ante non fuit.* Opponimus *Iridem*, quæ *prima DEI signum* dici meruit (ccc). De ea Dominus: *Arcum meum dabo in nube, ut sit in signum fœderis inter me & terram*, Genes. IX, 13. Nolim nihilominus, quanquam non desint, quibus per placeat, ex hac divina ordinatione coniecere, ergo tum demum existere iris cœpit. Solide omnino ex contemplatione eiusdem curatori contrarium deduxit Celeberrimus Ienenfium Mathematicus, Dn. Hambergerus, in Dissertatione de *Iride diluvii*. (fff) *Quodsi cause*, (hæc Viri Excellentissimi decisio), quibus in actu secundo, ut loquuntur, *positis, hodie naturalivatione nunquam ne sequitur iris, etiam ante diluvium sepiissime concurrerunt; non dubitamus, idem meteoron etiam tunc fuisse visum, ne asserere cogamur, Deum, quoties ista causa ita concurrerunt, productionem Iridis per miraculum impedivisse.* Neque sacrum Textum aliud velle, ibidem commonstrat. Subiicit etiam *Davidis* exemplum, qui, *Chron. XV, 15. de victoria securus fuit, postquam fluctuationem soliorum & susurrum venti, cacumina mororum commoventis, ipsi a Deo in signum futuri triumphi datum percepisset, tamen, tale quippiam etiam ante illum casum contigerit sæpe.* Legatur omnino ille & conferatur. Recte, ut ad Sabbathum redeam, noſter Quenstedius (ggg), quo cum mihi loqui volupe est, distinguere jubet esse *respectivum ab esse absoluto.* Non dicitur simpliciter, quod eo tempore Deus Iudæis Sabbathata dederit, sed quod dederit illis in signum eductionis de servitute. *Memoria creationis* (ait B. Theologus) *est communis ratio, quæ ad omnes mundi gentes pertinet; memoria servitutis ademptæ accessit in renovatione huius legis, & ad Ebræos solum spectat.* De quo Ezechiel in primis cit. Cap. consulendus, & Moses Deut. V. v. 15. Sed enim dum Deuteronomii Vtum Caput nomino, ad *terrium* deferor & *quartum* argumentum, inde petitum. Et hoc posterius quidem ex illo ipso sumtum est, quem allegavi, versu.

Ne-

(ccc) Urſin.
Analect. V.
I. p. 113.

(fff) hab.
Ann. 1696.
d. 18. Jul.
vid. in prim.
C. 4.

(ggg) Dia-
trib. cit.
Sec. II. §. 13.

Negat nimirum (isthæc tertiæ argumenti summa) in Deuteron. V. Cap. v. 2. & 3. Moses, quod cum Patribus Deus pepigerit hoc, de quo agit, fœdus; asserit vero: nobiscum pepigit, qui ipsi hic hodie omnes vivi sunt. Atque hoc in pacto Sabbathum contineri v. 12. docet; iungete Cap. IV, 13. In quo quidem argumento prolixus potissimum est Gomarus (hhh) creditque, nec elabi nos posse, si vel maxime adstruamus, hæc verba non absolute intelligenda esse, sed comparate h. c. non eo modo, exaratis tabulis & singulis horrendis. Non enim huc quadrare istam limitationem, & quæ multis crepat alia. Quibus haud motus, inhæreo intrepidus illi, quod nobis invidet, responso. Ipse Mosæ, ad quid respici velit, cum evehit את הברית הזאת fœdus HOC, mentem satis explicat v. 4. & 5. A facie, pergit, ad faciem locutus est Iehova vobiscum in monte & medio ignis. Ego vero stans eram inter Dominum & inter vos in tempore illo ad concionandum vobis verbum Domini, quia timuistis a facie ignis & non ascendistis in montem &c. Et quis non facile videat, si absolute sint intelligenda Mosæ de fœdere verba, sequi exin, quod nec reliqua Præcepta ad Patres spectaverint, utpote quæ & omnia in fœdere continentur. Non sequitur, inquit Gomarus: Ideo enim, quia reliqua Patribus tradita sunt, solum de Sabbathi præcepto accipiendum, quod dicit Mosæ. Iudicent, qui legunt, quæ sit hæc illatio. Si immediate Sabbathi præceptum subnecteretur verbo fœderis, forte vel apparenter tolerari posset. At ita æque, ut proponitur, minus consistere posse, merito regeritur. Acceptamus tamen, quod subiunctum est apud Gomarum (iii) non simpliciter spectandum esse præceptum Sabbathi, sed partis ceremonialis ratione. Namque vel sic, non absolute capi verba Mosæ posse, idem largitur. Largitur etiam Eusebius, quem sibi præluxisse Gomarus existimat. (kkk) Quod si enim scribit, absolute non datum esse Patribus eorum Testamentum, dixisset, in mendacium sane illi recidisset oratio. Datum est igitur Abrahæ Testamentum, datum est etiam Noæ, sicut sacra testatur oracula. Atque idcirco cum adiunctione dixit, non hoc datum esse Patribus eorum. Ne dicam, dari interpretes, qui hoc modo Mosæ verba interpretentur: Non cum Patribus nostris iniit pactum

(hhh) De
Origin.
Sabb. C. IV.
§. 46, seqq.

(iii) c. I. §. 45
(kkk) c. I. §.

52.

(lll) Theol.
Exeg. in
Deut. Art II.
Class. III. p.
291.

paſſum i. e. non tantum cum Patribus noſtris iniiit pactum Domi-
nus, ſed & nobiſcum. Ad Eſtium provocat Friedlibius (lll), ſimilem-
que ab ipſo locutionem adduci monet, ex Genef. XXXII, 28. *Non*
Iacob vocabitur amplius nomen tuum, ſed Iſrael; ubi ſenſus ſit: Non
tantum Jacob amplius vocaberis. Poſtea enim nunc Jacob, nunc
Iſrael vocatus eſt. Quamobrem tantum non eſt, quantum imagi-
natus ſibi erat Gomarus, e dubio hoc *tertio* evadendi periculum.
Quarto vero cur immorer, nulla neceſſitas cogit. Dum etenim
produxi locum, cui adverſarius innititur, in paulo ante allatis, ex-
poſui ſimul, eductionem ex Ægypto non unicam eſſe, ſed novam
cauſam obſervandi Sabbathi, quæ ſpeciatiim, quod nemo negat,
populum tangat Iſraeliticum. Id autem non contra nos. Adde,
quod illa cauſa non ſoli Sabbathi præcepto ſubnectatur l. c. ſed præ-
mittatur ibidem toti decalogo v. 6. Adeoque ad reliqua quoque
præcepta pertineat; conf. Exod, XX. 2. Qui igitur per argumen-
tum hoc ipſum primæ institutionis Sabbathicæ fundamendum in
temporibus hiſce remotioribus demum quæri debeat? Ad *quinto* lo-
co commendatum paucis feſtino, agensque de *Gentibus ob violatio-
nem reliquorum Decalogi præceptorum punitis ac reprehendiſſis paſſim;*
nullibi autem ob non ſervatum Sabbathum; quod tamen factum eſſet, ſi
*ab initio creati mundi Sabbathum inſtitutum fuiſſet, & ita omnes Gen-
tes obligaveſſet.* *Quin potius,* ita Dominus Diſſentiens ſcribit, *con-
queritur in lamentationibus ſuis Ieremias, hoſtes deridere, & ludibrio*
habere Sabbatha Iſraelitarum, idque impune Thren. I, 7. Tribuo ul-
tima verba Domino Diſſidenti; nam Gomari non ſunt, in quo ta-
men priora licet legere. Hic ſiquidem alio plane modo ac ſine ad
Threnos Ieremiæ ablegat. *Si, ait, Sabbathi quies gentibus fuiſſet etiam*
*inſtituta atque obſervanda, neglectum illius & penam ſuæ Litere ſimi-
liter, alicubi ſaltem, expreſſiſſent:* NB. *cum ne derivationem quidem Sab-
batbi, a Iudæis obſervati, reticuerint. Quo pertinet illud lamenta-
tionum Ieremiæ cap. I, v. 7. Viderunt eam hoſtes, & deriſerunt Sab-
batba eius.* Cui ex diſcurſu Domini D. Stempelii (mmm) hæc oc-
cino: *A deſectu reprehentionis in caſu neglecti præcepti, ad negatio-
nem*

(mmm) Th.
III, n. 10.

non obligationis ad actum N. V. Alias consequens foret, coniugium non fuisse institutum in primordio rerum, ut duo, non plures essent in carnem unam, nec ad hoc gentiles fuisse obligatos, quia ob Polygamiam, quæ passim toto orbe invaluit, nupiam leguntur a Deo reprehensi: aut quia gentilibus concupiscentia & originale corruptionis ac depravationis gravissima malum non vitio vertitur deseris & explicatis approbationibus, eius carentia non erit in illis, quæ Creator & etiam ipsa natura ab hominibus exigit. Nemo eiusmodi conclusionem formare audebit. Neque ulterius sequitur: Non scripta reprehensio, non pœna; E. non facta. E. non immissa. A silentio in rebus facti & historicis petitum ex Scripturis argumentum, quale sit, & supra quoque commemoratum est. Magis adhuc erant enormia delicta atque scelera, quibus tantum non supprimebantur gentes, quæq; ipsi naturæ vim inferrebant maximam: (Dn. D. Stempelli rursus verbitutor,) Horum & in reprehensione & in pœnis enarratis, sufficere potuit mentio; non exclusis idcirco ceteris, animadversione absque dubio etiam condignis. Ieremiæ autem querela absit ut tam simpliciter impune Sabbathorum contigisse derisionem, ceu refert Dn. Dissentiens, edisserat, ut potius querat & expectet pœnam, & præfagiat quoque, sicut ex finalibus huius capituli verbis non inevidenter licet perspicere. Ita namque secundum B. Seb. Schmidii versionem Propheta: *Audverunt, quod ingemiscens ego: Non consolator mihi. Omnes hostes mei audverunt malum meum, & gavisi sunt. Sed Tu facies. Adduces diem vocabis, ut sint sicut ego, v. 21. Conf. v. 22.* En! ut derisionem non solum, sed & pœnam, uti propter insultus reliquos, ita cur non propter ipsam derisionem quoque Sabbathorum? hostibus inferendam satis conspicue Vir Dei sistat. Sextum superest, sed ex iis facillimo resolvendum negotio, quæ alibi dicta sunt. Breviter: A postposita observatione ad non factam institutionem, N. V. C. Item N. V. a non scripta ad non factam observationem: Ut taceam, scriptæ observationis non plane nulla esse, uti suo loco expositum est, documenta.

§. XVII.

Atque in his desinit, pluraque non affert Dn. Dissentiens, de si-
no igitur hoc quoque circa pensum & ego. Media interim via,
quam ingredi se velle videri cupit, nihil minus quam media est. Id
enim, quod nostræ parti largitur quasi, idem est, ac si non largiatur.
Celebratio diei septimi citra legem, statuitur in gratiam aduersæ par-
tis; cui perinde fuerit, an celebratus a Patriarchis nonnunquam sit
dies septimus, an non? modo non sit celebratus vi primævæ alicuius
institutionis, quam ipsam & Dn. Dissentiens non admittit. Hæc-
cine sententia media? *Statum Patriarchalem legalem non fuisse, i. e.*
sine lege omni vixisse Patriarchas, frustra perhibetur. Aliud docet
B. Scherzerus in Breviario Hulfemanniano enucleato atque aucto.
(nnn) Sicut, qui Antinomis non favet, nec hodie etiam de renatis
asseruerit, quod absque lege vivant. *Oportet piorum exercitia &*
opera verbo Dei regi, ad hunc usum reliquit Deus legem, Lutherus in-
quit (ooo). *Christus non venit, ut legem solveret, sed ut impleret*
Matth. V, 17. *Legem non destruimus per fidem,* ait Apostolus, *sed stabili-*
mus, Rom. III, 31. (ppp) Legem vero de Sabbatho Paradisiacam hæc-
nus vindicavi, certusque sum iterum iterumque, pariter ut in antee-
dentibus, Patriarchas illam non neglexisse, sed attendisse præcipue;
quanquam occasiones interdum etiam alias publice colendi Deum
haud prætermisisse, non adeo repugnaverim. De privato autem
cultu studiosissime semper continuato quis anceps hærebit? He-
bræos cæteroquin plerosque ab aduersa parte stare cum Celebr. Dn.
Wagenseilio §. 9. agnovimus. Sed quid inde? cum pro ead-
em non videantur similiter stare rationes. B. Lundium quod con-
cernit, ita est, & ille idem de plurimis Hebræorum refert. Re-
fert tamen etiam, alios probabilius primam institutionem Sabba-
thi in illa quærere die, quæ consummationem creationis excepit.
Et de Patriarchis, ait, quis velit ambigere, ipsos habuisse certos dies
suos, in quibus convenerint & nomen Domini prædicaverint?
Hoc vero alio in die non æque contigisse auguratur, quam in illo,
cui benedixit Deus, & quem sanctificavit, (qqq) Unde pergrata mihi
B. Vini allegatio.

§. XIX.

(nnn) cap.
IIX. Th. 16.
p. 472 add.
B. Lyferi
Trifol. Re-
lig. ver. nV.
T. Diss. II.
§. 22.
(ooo) super
Psal. 130.
(ppp) Lege
quæ in h. l.
scripsit B.
Weller. An.
not. in h. l.
p. 237.

(qqq) cit. a.
D. Dissenti-
ente loco.
n. 7.

§. XIII.

Tantum de *prima* atque principe fere quaestione. Redacta sunt omnia, quantum licuit, in compendium. Nihil tamen, arbitrator, me intactum reliquisse. Imprædedito igitur pergo ad *alteram*, de qua Dn. Dissentiens instigare p. 23. n. 88. Facilis, aut saltem non adeo difficilis, haut contradicam omnino, decisio erit. Sed non ob fasa nostræ partis argumenta. Deo sit laus! hæc superant. Verum ob a me usque huc præmissa atque evicta. Disquisitum nempe anxie est: *An Lex de Sabbatho Moralis sit, an Ceremonialis?* A plerisque Moralem æstimari, scribit Dn. Dissentiens, ex variis rationibus, quas Gisbertus Vöetius recenset; ipse vero pro levissimis habet, & responsione vix dignis, p. 25. n. 98. dum longe solidioribus niti fundamentis judicat, sententiam aliorum, qui Ceremonialem censent p. 24. n. 94. Et sane existere quosdam, quibus omne ferme Ceremoniale abiudicare Sabbatho visum fuit, statuentibus, quæcunque in tertio, iuxta computationem nostram, præcepto habentur, moralia esse, in Systemate suo (rrr) B. Quenst(er) P. IV. dius observat, affertque varios ex antiquioribus & recentioribus, C. I. Sect. II. quos ista opinio delectet. Ultimo e Calvinianis D. Georgium quaest. 4. Schönfeldium nominat, qui, teste D Menzero, *Sabbatum Iudaicum necessario & solemniter celebrandum esse* contendat. Dari vero & alios, annectit porro, qui nihil hic moralitatis agnoscant, sed totum tertium præceptum ceremoniale velint. Sic Sociniani in Catechi. (sss) conf. sino Racoviensi quarunt (*Qu. 69*); *Quid de hoc præcepto censes?* & B. Scherzer, respondent: *esse sublatam sub novo Fœdere, quemadmodum alias Ce-Coll Antiremonias, ut vocantur, censeo.* (sss) Sic Anabaptista quoque re-Socin. Differunt ad legis *Ceremonialis inquam vetus etiam servationem Sabbathi* put. XL. *externi*, quod apud Cloppenburgium legere est in Gangrana Analit. C. p. 335; baptistica. (ttt) Quos inter rursum alii velut mediis incedunt. Hi (ttt) P. IV. que in Sabbathi lege, ut Iudæis est proposita & inculcata, & morale Opp. Disp. aliquid agnoscunt & Ceremoniale. Quæ sententia, quantum mihi 38. p. 217. hi constat, plerisque tribuenda erat. non item prima (uuu). In (uuu) Conf. venit autem Ceremoniale partim in *Die*, partim in *Opere*. De ipse Dn. Dissentiens præcipue B. Dannhauerus, Summus Theologus, audiri mere sent. Disp. tur. f. p. 26. n. 110.

(xxx) ex Col-^tur. (xxx) *Controversia caput est, hæc eius verba, de moralitate hu-*
 leg. Deca-*ius præcepti. Nos breviter (1) Iuris moralis esse, & cultum naturalis*
 log. p. 544. *externum, & tempus aliquod cultus, & vacationem a laboribus cultum*
 seq. *sacrum impediendum. (2) Iuris moralis positivi esse circumstantiam*

septimi diei in quovis orbe hebdomadario, post exactos sex laboris dies, undecunque orbem hebdomadarium incipias. (3) Iuris ceremonialis fuisse septimum h. e. ultimum septimane Iudaica diem, durabilem le- dorotham Exod. XXXI. 13. in generatioribus suis i. e. stante Iudaica Republica & Poliria Mosaica. in qua fuit distinctio tribuum & generationum exactissima. Consensum Theologorum plurimum in A-

(yyy) supra feriatione Sabbathica (yyy) expositaque egregie morale naturale & iam cit. qu. positivum, quo sensu accipi hic possit & debeat, in Sylloge extensio- 8. p. 42. seq. ri Controversiarum, quæ videri poterit (zzz). Digna est confes- (zzz) Dissert. sio fidei Anglorum, quæ adducatur, eum placeat Dn. Dissidentii, ut- XIII. de le- plurimum allegare Theologos Reformatos. Illavero de cultu re- ge Moral. ligioso & die Sabbatho (aaaa) sic rem effatur: *Quemadmodum*
 qv. 6. p. 352. *legis nature est, ut in genere aliqua temporis portio, Dei iussu, segrege-*
 iunge B. *ad eius cultum; ita verbo suo, positivo, morali, & perpetuo præcepto,*
 Quensted. *speciatim constituit unum diem e septem, in Sabbathum sibi sancte obser-*
 diatrib. S. 3. *vandum, qui a mundi initio usque ad Resurrectionem Christi, erat ul-*
 5. 2. item *timus septimana dies &c. De opere autem quæ habet Venerand. Dn.*
 System. p. D. Iosua Schwarz (bbbb) huc transcribere libet: *Die andere*
 IV, c. 1. f. 35. *Ceremonie Alten Testaments war / daß sich die Juden am Sabs-*
 n. 4. & 5. *bath / auffer dem höchsten Nothfall / aller Haus- und bürgerlichen*
 (bbbb) Lib. *Arbeit so ganz und gar enthalten solten; daß sie nicht einmahl Spei-*
 supr. cit. *se zu holen aus ihren Hütten und Häusern gehen musten / Exod,*
 P. 15. *XXXV, 3. auch schlechterdings aus demselben keine Last führen /*
noch in ihre Thore einführen musten / Ierem. XVII, v. 21. 22. Ja auch
keinen Todten am Sabbath begraben 2. Maccab. XII, 39. Denn
diese Strenge der Ruhe war ein Schatten von dem; das zukünftig
war. Coloss. I, 17. als daß sich der Messias in höchster Geduld für
der Welt Sünde verachten / verspotten / geißeln / kreuzigen und
tödtten zu lassen geruhen und stille seyn würde / damit er uns dadurch
Ruhe

Ruhe und Friede mit Gott/ und also auch die ewige Ruhe im Him-
mel erwerben möchte. Eadem ferme scribit B. Rudraffius, quando in
eo est, ut differentiam Sabbathi Judaici & Christiani (cccc), enodet nisi (cccc) c. l. q.
quod quasdam interferat rationes alias, ob quas unum alterumve 12. p. 69.
fuerit omittendum Ita de igne ait: Sie durfften kein Feuer anzünden
auf dem Sabbath/ zum Gedächtniß/ daß sie von den Feuer/ Diensten
in Aegypten/ da sie die Ziegel brennen mußten/ befreyet seyn/ ohne/
daß sie es im Winter und auf die Fest erlaubet hatten/ Exod. XII. v.
16. De itinere: Sie durfften nicht reisen/ sondern mußten bloß zu
Haufe bleiben/ zum Gedächtniß/ daß sie durch die Wüsten gerei-
set/ und zur Ruhe ins Land Canaan gekommen seyn/ es sey denn
eine kleine Sabbaths-Weise. 2. Reg. 4. 23. Wie Christus durch die
Saar gingen auf den Sabbath/ so die Phariseer nicht ge-
strafet/ Matth. XII. Und war über diesem so eine schwere Stra-
fe auf den Verbrecher des Sabbathes gesetzt/ daß auch der/ so ein
wenig Holz auf dem Sabbath zusammen gelesen/ mußte auf Got-
tes sonderbarem Befehl gesteiniget werden Num. XV. 32. seqq. Quid
quod tertium quodpiam hic suggerat non plane omittendum,
cultum nempe, qui in V. T. maxime ceremonialis fuit. (dddd) (dddd) c. l.
Morale quoad hoc omne idem B. Theologus his exprimit: Es p. 70.
bleibet/ (1) daß immer fort und fort in der Wochen ein Tag muß
gesehret und ganz zum Gottesdienst angewendet werden/ es sey
nun der erste oder der letzte/ oder sonst einer. Und nachdem die
Aposteln aus Gottes Rath/ Willen und Eingeben den erstend-
zu bestimmen/ muß solcher bleiben/ so lange die Welt stehet. Vors
(2) bleibt/ daß dieser Tag muß geheiligt werden mit Beten/ Sin-
gen/ Vorbitt und Dancksagungen/ so dann Gottes Wort lesen/
predigen/ hören/ betrachten/ und dergleichen heiligen Wercken/
daß man erwege und andächtig bedenke die Güte und Liebe/ die
Regier- und Vorsorg/ die Macht/ Gewalt/ Ehr/ Hoheit und
Herrlichkeit/ die Weisheit/ Wahrheit/ Gerechtigkeit und Heiligkeit
Gottes/ und so weiter/ alles zu unserm Trost/ Erbauung/ Freu-
de/ Unterricht/ und zu Gottes Ehr und Herrlichkeit gereichen mag.
Alle diese Werke der Gortseeligkeit bleiben/ und daß man sich
ein

erinnert der Gutthaten Gottes / und was in voriger Wochen vorgegangen / in Bösem zu herrlicher Freud und Leid: In Gutem / zu gebührender Danckbarkeit und Seelen-Freud. Auch bleiben alle Werck der Liebe / daß man sich der Armen Nothdurfft herzlich annimam / die Hungrige speiset / Durstige träncket / Nackende kleidet / Brod und allerley Almosen austheilet / die Krancken besuchet / und die / so im Elend sind / tröstet; und dann bleiben auch die Wercke der Nothwendigkeit / daß man auf die Sabbath allerley Schaden und Gefahr / Krieg / Feuer / Hunger / und dergleichen Nöthen abwende und zurück treibe / so viel möglich. Ferner bleibet vors (3.) Daß man ruhen muß / wie in Gott geistlich und der Seelen nach: Also auch dem Leibe nach von allerley dienstbahren und sonst gewöhnlichen täglichen / Arbeits- und Handwerck-Berrichtungen / als mähen / säen / erndten / schustern / schneiden / zimmern / schmieden / spinnen / Vieh schlachten / Bier brauen / Krämer / handthieren und parthieren und dergleichen Dingen / welche den Menschen ganz von der Heiligung abführen. Quod etiam respicere modo nos iussit B. Dannhauerus. Atque hunc in modum communiter de hac quaestione disserere consueville Theologos nostros, qua potui consulere, deprehendi, ut mirari subeat, qui ausus fuerit Voëtius, quem sibi adversarium alias selegit

(cccc) P. III, Dn. Dissentiens, in Disputat. selectis (cccc) talia in publicum emittere: *Omne ius Sabbathi divinum negant, & praeter liberam Ecclesiasticam aut politicam potestatem ac constitutionem circa rem adiaphoram hic nihil admittunt LUTHERANI si non omnes, saltem plerique, mi fallor, cum Augustana confess. art. ult.* In qua imputatione aequae hallucinatur ac in illa, quando Rivetum Gomari asecclis, perpetuam Sabbathi moralitatem inficiantibus, associare haud tergiversatus est, quem tamen pro vera nostra sententia rite pugnantem tenuis hac adiuvenimus. Imo ipse Voëtius paulo post immutare deprehenditur sententiam, quando, Rivetum communem Consensum Theologorum pro Sabbatho ante lapsium adducere, non diffitetur. (ffff) Interea rationibus eiusdem pro praeepti terti, ut nos numeramus, moralitate, quousque a Dn. Dissentiente sit satisfacta.

(cccc) P. III,
de Sabb. &
Fest. n. 6.

(ffff) c. 1.
p. 1240.

risfactum, si dispicere placet, quæ moneri hic illis queant, credo non plane deerunt.

§. XIX.

Antè omnia clarum est, in ea latitudine non loqui Voëtium, quam Dn. Dissentiens, ipsi attribuit, quasi moralem de Sabbatho legem omni absque limitatione asserat. Quæstionem sic formavit: *An sit morale, & consequenter iuris immutabilia divini (pæfæivi scil. non naturalis) ut unus ex septem diebus ad cultum divinum sanctificetur: An vero sit puri iuris & libertatis Ecclesiastica, ut quintus, aut sextus, aut decimus &c. sive pro re nata, sive ad tempus seligatur, haud aliter ac in aliis quibuscunque diebus statis aut extraordinariis? Quæ verba num simpliciter hic omne respuant Ceremoniale, de eo disputari possit.* Sane ut taceam absurdum quintum, quod sequi ex adversa sententia ille putat, & quod ab ipso Dn. Dissentiente adductum est, p. 24. n. 92. quæ ex Calvino laudatur (gggg), aliud videntur poscere; cuius consilio *adhibenda dissin-* (gggg) ap. Voët. c. l. p. 124. I. *atio est, quid ad perpetuum humane vite regimè pertineat, quid proprie conveniat veseribus figuris.* Quod ipsum nequii non attingere, cum ita metus cadat, quem iniicit Dnus, Dissentiens Voëtio n. 100. *tic, dum contra Anabaptistas aciem dirigit, a Iudæis captatur: a quibus securus non sit, quamdiu Sabbathi legem moralem esset, & in quo paucos habeat consentientes, in specie septimum diem, & non aliud tempus, cultui divino dedicandum esse asserat.* Causa metus esset si septimus qui septimanæ ultimus nuncupari suevit, & hodiernum Iudæis Sabbathum audit, pro morali ab ipso venditaretur: At quoniam *unum septem* nominat, causa amplius non apparet. Conferantur, quæ de morali & Ceremoniali proximo dicta sunt in §. Deinceps alibi etiam ostensum, in propatulo non esse, qui reliqua Decalogi præcepta, ut Gomarus tum opinabatur, pro moralibus haberi, solum tertium excipi deberet. (hhhh) Quod iam primo argumento (hhhh) Vid. Voëtii opponitur qui ita concludit: *Est præceptum Decalogi. E, est morale, sex diebus operari, & septimo quiescere.* Ceremoniale ad 31. paulo dictum esse posse, imò esse in Decalogo, ut Iudæis est incusatus post med. largiti

largiti sumus & largimur. At ut omnem Moralitatem illi, de quo agitur, præcepto, subtrahere patiamur, Spenceri effata non efficiunt. *Sabbatum*, inquit, *institutum erat, ut illius observatio creationis publica & realis professio esset, adeoque opinionem illam de rerum æternitate radiciter excuderet, cui Gentium idololatria præcipue nitebatur.* Prius, de Creationis professione, non negamus; alterum consequenter admitti posse, ubi istius opinionis excussio necessaria est, demus quoque. Indene vero Moralitas præcepti cessat? Idololatriæ eradicatio primus non erat, non immediatus scopus Sabbathi instituti. Huic obicem posuit Deus in præcepto primo. Cultum solennem & publicum requirebat Lex de Sabbatho; perque huic, juxta divinam voluntatem informatum, ab idololatria simul & debuisse & potuisse revocari Israelitas, cum non improbo (iii), moralitatem tamen iterum non video sublatam. Reliqua Spenceri verba, ad quæ provocat Daus Dissentiens, suffecerit expressisse: *Non erat absurdum, ait, aut inconcinnum, ut Deus Sabbatho, licet instituto ceremoniali, locum inter tot leges morales assignaret. Nam decalogus summa Legis totius, & fœderis cum populo inibi fuisse vedetur: ideoque par erat, ut præcepta moralia, iudicialia & ceremonialia brevi quasi tabella simul exhiberet. Qui legerit, nimia dici a Viro doctissimo mecum promptus agnosceret. Ubi quæso iudicialia? ubi pluram & magni non minus momenti Ceremonialia? ut decalogus horum quasi tabella appellari mereatur? Ulterius falsa non est, cui secundum argumentum Voëtii superstructum conspiciatur hypothesis. Aliud copiose docet antecedanea; quæ cur repetamus, non videtur opus esse. Absurda vero, ut appellat, quæ tertium constituunt argumentum, cuius sint valoris, tum demum elucescet, ubi antithesin, ex qua cadem elicit, decenter attenderimus. Nempe si nulla plane temporis proportio, nullus in specie dies, isque nullo modo, in præcepto de Sabbatho credatur præscriptus, totum negotium in libertate Ecclesiastica sic positum erit, ut pro lubitu possit quemcunque diem determinare, vigesimum etiam aut centesimum, aut partem dici maiorem, minorem, tertiam quartam, quintam. Quæ consequentia meo qualicunque iudicio non vacillat; Interim consequens*

(iii) Conf.
supra §. II.
P. 24.

quens nolim affirmare. Domino Dissidenti idem haud videri absonum, non miror, quippe qui Ecclesiam septimum diem nostrum ex mera libertate instituisse arbitratur. Sed an aliis æquo istud congruum haberi possit, de eo videbimus inferius. Quod propterea qualibet Ecclesia diem specialem cultui destinavit, non dicit Voëtius, sed quod tale metuendum fuerit, si fundamenti loco haberi debeat libertas illa, contra quam agit. Quem metum an suasiones Domini Dissidentis *p. 26. n. 109.* posito isthoc casu, sint confestim sublaturæ, dubitare liceret. Sufficit Voëtio, ex thesi, cui contradicit, istud minus conveniens fluere. De obligatione hodierna in subsequentiis disquiretur, atque tunc, quid de tertio & quarto absono censendum, insinuat patebit. Cultus omnibus diebus instituendus non est opponendus Sabbathico, utpote publico & solenni, (veluti iam sæpius monitum.) quid an solum malorum & infirmorum, externæ Ecclesiæ admixtorum, gratia retinendus fuerit, pariter suo loco percipietur. Quinti quod absoni solutionem attinet, non aliud, nisi quod ad primum, rehero. Tale non apparere Domino Dissidenti, concedo, cum hanc ipsam sententiam fecerit suam. Ad sextum demum absurdum quomodo responsio Domini Dissidentis quadret, mihi certe non evidens est. Verba Voëtii hæc sunt (6: *Denique sequeretur, homines profanando diem septimum, aut propter occupationes, exercitia, ludos, duo aut tria Sabbatha, subinde intermitto, non magis peccare in quartum preceptum, quam si omisissent Neomenias, aut festa Tabernaculorum, aut similia. Quodsi dicant illos tunc peccare in ordinem ab Ecclesia constitutum, replicarent forte, se horis aliquot aliorum dierum intermissionem illam abunde compensasse: Deinde non esse tamen peccatum in quartum legis divine preceptum, sed tantum in consuetudinem Ecclesiasticam.* Adversus ea Dominus Dissidens ita disserit: *Annon hodie permittitur profanare diem Sabbathi b. e. septimum? profanatur sane, dum apud Christianos non observatur.* Voëtius de qualitate peccati, cum Sabbathum profanatur; hic de immutatione diei agit, & inde profanationem Sabbathi inferre vult; Quæ quidem, ut ego autumo, se invicem non

fatis respiciunt. Profanatioq; insuper Sabbathi imputari posset, si diem definite septimum in prima institutione fundatum statuere-
mus. Sed ex superioribus liquet, quæ vera sit sententia, cum qua imputatio ista non consistit. In Autoritatibus haud prima quæritur, sed ultima probatio. Rationes si solide discussæ essent, autoritates parum haberent in recessu; quibus proin nec ipse movere aut moveri volui. Interim stantibus rationibus vel in eum finem autoritates allegare non omnino censuerim inconsultum, ut eandem rationum efficaciam mecum alios invenisse confirmet. Sic Dn. Dissentiens, ut supra ad Hebræos plerosque, ita non multo post *p. 31. num. 151. seqq.* ad primitivam Ecclesiam provocat, atque hinc sententiæ robor non penitus reiiciendum accedere persuasus est. Quo iure, quando eo devenerimus, evolvetur. Hæc de Voëtii rationibus. In rationibus Dni Dissidentis nihil novi est, ad quod non iam iam fuerit responsum. Argumentum *νὸς ἀνθρώπων* ex sequentibus cadet; unde non tango. Nec admodum urgeo, hic *primum* dictum diem esse, quem supra *octavum* nominavit. Sunt momentosiora, & quæ transeo,

§. XX.

Nimirum de Morali atque Ceremoniali non pauca a me in medium sunt prolata. Sed & illa *assensum non mereri, quamvis magnos viros pro eius opinionis parte stare videas, p. 26. sq. n. III. sqq.* demonstrare conatur Dominus Dissentiens. Hic vero iterum sententiam nostris assignat, non tam facile inter ipsos reperiendam, quasi *iuris esse naturalis* doceant, ut *unus dies in hebdomade cultui divino destinetur*. Legat, ni grave est, adducta B. Danhaueri; legat Rudrauffii verba; a quibus non dissidet Anglicana Confessio, & aliud deprehendet. Tempus aliquod, sed non determinatum, cultui publico consecrandum esse, quo a laboribus vacandum quoque, ne ille impediatur, hoc ad naturæ ius communiter nostrates referunt. Sed naturæ ius in sensu laxiori, uti B. Rudrauffius scribit; qui & ita dogma istud effatur: *Restitutiōni naturali, prout ea omnibus hominibus nota est, congruere, esse aliquem, certum, statum & ordinatum*

rium diem Deo colendo consecrandum, qualis autem ille sit, & quous quisque? Ipse Deus, unum e circulo hebdomadis seligens nos firmiter erudit: (kkkk) Ethunc a Deo selectum diem, vi institutionis (kkkk) primavae, moralis positivi iuris elogio honoramus. Quod ita conf. Syl- que primum sibi sumisit impugnandum. Dn. Dissentiens de mora- log. exten- li naturali, paucos sane attinget, dextre fortean explicandos, Mo- Controv. rale positivum, cui destruendo se secundo accingit, id propter Theol. p. ex Scripturis probari non posse arguit, quia praerudicio huic in- 354. haret admodum, in c. II. Genes. non inveniri primam institutio- nem. Inveniri autem, per haecenus dicta tam clarum est, quam quod clarissimum. Ipsa recordationis vox, quae in allegatis ex Exod. XX, 8. sqq. praercepti verbis prima in oculos incurrit, B. Gerhar- do revocare visa est *Israclitas ad primavam Sabbathi institutionem* (III) (III) L. C. T. Et B. Scherzerus in Breviario Hallsenniano enucleato, *Mirum*, III. p. 214. inquit, *esset, Deum soli ceremoniali praercepto* ¶ *Nota bene praesi-* Conf. §. 4. *xisse, quando dixit: Memento, ut diem Sabbathi sanctifices.* De Dissertat. de die vero praerise septimo quid sentiendum veniat; ex Dissertatio- *Sabbatho* nis huiusdem mea §. IX. credo liquere posse. Quem interim *Hebdoma-* verba Mosis parere queant sensum, non sub obscure ibidem indi- *dali, ab Ada-* cavi, quanquam, ob additam rationem, suspenderit tunc asser- *mo in Para-* tionem plenariam. Nunc saltem dico, nondum adeo manifestum *difo celebra-* esse; quod eruit inde Dnus Dissentiens. Anceps satis adhuc conse- *to, quae ha-* quentia est: Moses ait: *Sex diebus laborabis, at dies septimus Sab-* bita est *Ro-* bathum esto, *Iehova Deo tuo. QUA sex diebus fecit Iehova calam* stoehii sub *& terram &c.* E. praerise & definite ille ipse dies septimus & non Moderami- alius erit sanctificandus. Ratio dubitandi, ut plura non addam, ne Summe vel ex loco petatur, ad quem modo ablegavi. Unde de mutilatio- Rever. Dn. ne quae obiciuntur, nos non feriunt; nec ferit, quo maxime strin- D. Grüne- ginoftram partem sibi imaginatur, dilemma. Id, quod morale est, bergii, Pa- hodie a Christianis observatur; Ceremoniale vero abrogatum est; troni mei. De quo in sequentibus.

§. XXI.

Nova scilicet nunc emergit quaestio, de *Christianis in N. T.*

F 2

an &

Colendi. A.
1700. D. II.
Dec.

an & ad hos pertineat obligatio? Subseribit negativæ Dñus Dissentiens, & quidem solidissimis, ut putat, efficacissimisque permotus rationibus, quas in quatuor, quæ & ipsius locutio est, partes dispartit. Primo sententiam probat *ex natura & indole legis ceremonialis*, a cuius iugo Christus nos liberavit. Cumque in censu ceremonialium reponat Sabbathum, ab eo Christianos liberos esse non dubitat. Nec ego dubitarem, nisi prius illud, e quo hoc posterius derivat, hypothesis esset minus fundata. Provoco ad ea, de quibus modo disserui. Soliditas ergo & efficacia, a qua rationes suas commendat Dominus Dissentiens, in prima non adeo conspicua est. Secundo *ipsius Christi exemplo*, quod nobis instar omnium sit, & *doctrinæ* sententiam suam scribit esse conformem; eo promtius idcirco approbandam. Ita, pergit, *videmus Christum die Sabbathi agros sanasse, etiamsi omnibus fere Iudæis inde scandalum natum sit, cum tamen facile hoc ipsum sine periculo in diem alteram differre potuisset.* Matth. XII, 13. 14. Luc. IV. 35. 38. XIV. 3. seqq. Ioh. V. 9. IX. 14. De quare egregie B. D. Ioh. Müllerus, Theologus Hamburgensis, in Iudaismo agit (mmmm): Christus hat schon damahls seine Verantwortung gethan: Welcher ist unter euch / dem sein Ochs oder Esel in den Brunnen fällt; und er ihn nicht alsbald heraus zeucht am Sabbath-Tage. v. 5. 6. Darauf die Phariseer ihm nicht antworten konten. Wer am Sabbath seinen Ochs n und Esel vom Tode errettet / der mag auch wohl einen Menschen am Sabbath retten / als welcher mehr ist / als ein Ochs und Esel / nemlich zum Ebenbild Gottes erschaffen: Nun retten die Jüden ihre Ohsen und Esel am Sabbath vom Tode / ziehen sie aus dem Brunnen / darein sie gefallen / darum mögen sie vielmehr Menschen am Sabbath retten / als welche viel besser seyn / als Ohsen und Esel / und nach Gottes Ebenbild erschaffen Die Werke der Liebe und Barmherzigkeit mag man am Sabbath wol thun / dieweil derselbige dadurch nicht entheiligt wird: Darum mag man auffm Sabbath wohl einen Krancken heilen und retten. Es ist eine bekandte Historia vom Rabbi Salomo, welcher am Jüdischen Sabbath in ein heimlich Vemach gefallen / und nicht zugeben wollen / daß man ihn

(mmm) C.
28 §. 12. p.
1075 sq.

ihn heraus zöge/ damit der Sabbath nicht entheiligt würde sondern
 gesprochen: Sabbath sancta colo, de stereore surgere nolo: Dar-
 auf die Christen verordnet/ daß er am Christlichen Sabbath den
 folgenden Sonntag auch darinne bleiben müssen/ damit ihr Sab-
 bath auch nicht entheiligt würde/ welche Meynung in einem an-
 dern Vers begriffen: Sabbath nostra quidem Salomon celebrabis
 ibidem. Solche und dergleichen närrische abergläubische Din-
 ge verwerffen und straffen wir billig/ dieweil die Werke der Liebe
 und Barmherzigkeit den Sabbath nicht entheiligen/ sondern viel-
 mehr Gott an selbigem Tage gefallen. Prævidit hanc responsio-
 nem Dn. Dissentiens. Inde efficaciam, ab istis exemplis sperabili-
 non satis confusus, ad aliud, discipulos nempe se convertit, qui die
 Sabbathi evellere spicas & comedere veriti non sunt, Matth. XII, 1. 2.
Cum tamen cibum quarere & Manna quarere fuerit prohibitum Exod.
XVI, 23. Quod factum discipulorum etiam approbaverit Christus.
 Licet iterum ex B. Mullero petere, que reponi possunt: Daß
 Christus zugegeben/ daß seine Jünger am Sabbath Aehren ausge-
 rauffet/ damit ist der Sabbath nicht entheiligt worden/ die Jün-
 ger säkten sich nicht nieder/ sie schnitten das Geträude nicht abe/ sol-
 ches einzuernden/ sie droschen es nicht/ daraus Brodt zu backen/ atz
 solche Weise würden sie den Sabbath entheiligt haben/ son-
 dern sie raufften nur unter dem Sehen Matth. 12. v. 1. das war nicht
 schlechter Dinge verbothen/ sondern vielmehr zugelassen: Wenn
 man des andern Tages am Oster-Feste die ersten Garben hatte dem
 Herrn geopffert/ mochte man mit der Hand die Aehren zerreiben/
 und die Körner essen. Am andern Tage des Sabbath/ (nemlich
 des Oster-Festes/ wie der Text daselbst es giebet/ brachte man die
 Webe-Garbe Levit. 23. v. 15. Da fieng man an mit der Sichel in
 der Saat Dent 16. v. 9. Ihr sollt eine Garbe der Erstlinge euer
 Erndte zum Priester bringen Levit. 23. v. 10. 19. Ihr sollt kein
 neu Brodt/ noch Sengen noch Korn zuvor essen/ bis auf den Tag/
 wenn ihr eurem Gott Opfer bringet v. 14. Daraus erscheinet/
 wenn man am Oster-Fest die erste Garbe geopffert habe/ man als-
 denn die Aehren möge zerreiben/ und die Körner und Sengen essen:
 welches

welches auch frey stunde auf einem fremden Acker: Wenn du in der Saat deines Nechsten gehest / so magst du mit der Hand Aehren abrupffen / aber mit der Sichel solt du nicht darinnen hin und her fahren. Deut. 23 v. 25. Das macht aber keine Arbeit / dadurch der Sabbath wäre entheiliget / und der Gottesdienst verhindert worden: denn es war ja nicht abhauen / schneiden / erndten / einführen / dreschen / backen / kochen / sondern es wurden nur etliche wenig Aehren ausgerauffet und mit der Hand zerrieben / welches nirgend im Gesetze / sondern in den Satzungen der Pharisäer verbothen war / die nicht zugeben wolten / daß man am Sabbath einen Apffel braten / eine Zwiebel schälen / Knoblauch braten / eine Fliege oder Floh erschlagen / Wein auf Senff gießen / auf einen Baum steigen / durch die Saat gehen und etwas ausrauffen solte. (nnnn) Adde in primis p. 1075. sq. Apologiam ipsius Christi c. l. ubi ad Davidem respici & Sacerdotes conf. Ioh. vult a Pharisæis, cuius contenta idem B. Mullerus rite deducit & vindicat. Non prætereunda etiam sunt illa verba, quæ extant v. 7. in Matth. T. Nam & hæc confirmant simul id, quod ad prima exempla est responsum, (oooo) Quandoquidem igitur & in altero exemplo se nondum aperit refugium ex voto Dn. Dissidentis tutum, ad illum nos manuducit, quem prope lacum Bethesda sanavit Salvator optimus, eidemque iniunxit, ut surgat, lectumque collat, cum tamen aliquid portare die Sabbathi in lege fuerit interdictum Ier. XVII. 21. uti hoc etiam improbarunt isti homini sanato Iudei Ioh. V, 8. 10. Iussit ergo Christus quadam, quæ legi de Sabbatho erant adversa. Labet hic Nisanii verbis uti in hunc locum; Quasi de industria aliquot miracula edidisse Dominus noster videtur in Sabbatho, non tantum ut per occasionem frequentioris turbe magis innotesceret, sed etiam ut sinistra Pharisæorum opinio de fugiendis operibus in die Sabbathi evidentius confunderetur, veraque Sabbathi observatio constantius assereretur. Non iussit Christus legi de Sabbatho, quatenus divinam habebat autoritatem, sed traditionum superstitioso rigori adversa, vi cuius Iudæis digitalium aut pedem in Sabbatho vix movere licebat, nisi strepida conscientia, quod idem

(nnnn) l. c.
p. 1075. sq.
conf. Ioh.
Lightfohr.
in Matth. T.
Il. opp. f.
320.
(oooo)
Conf. Osi-
and, in h. l.

idem porro Nifanius advertit (pppp) Ieremiae locus huc an adeo (pppp) e. l. quadret, dubito. Vocentur in consilium commentatores, Quos ubi & plura inter Grotius verba Prophetæ ita *παρὰ φραζέει*: Neque ipsi merces de hac ma- inferte, neque ab aliis inferri in urbem finite die Sabbathi; iu- teria oc- betque conferri Nehem. XIII, 16, 17 18. Elto tamen, cuiuscunque currunt. rei baiulationem a Propheta intelligi; eam ad Ceremonialia per- tinere nullatenus nego, atque hac de causa opponi nobis non posse, certum est. Ignosceat igitur Dnus Dissentiens, ubi solidita- tem & efficaciam rationum neque hic me adinvenire non diffes- sus fuero. Vox Christi Apologetica, quam veluti doctrinam ipsi- us obiicit ex eodem Ioh. V, 17. *Pater meus huc usque operatur, & ego operor*; De maiestate ipsius & divinitate nos instruit; nequa- quam de sublato, qua nos spectat, Sabbatho. *Ideo sicut Patrem meum, isthanc expositionem suggerit B. Hunnius in eundem locum, non por- estis legis Sabbathi observationi subiicere: sic neque me potestis legi Sab- bathi adstringere, quasi ex debito id teneat observare, ut vos quidem ar- bitramini: præsertim cum hoc miraculosum opus eius sit generis, ut ad temporis circumstantiam sese alligari non patiatur.* Nec ab simile di- ctum est sequens; *Filius hominis est Dominus etiam Sabbathi* ex Mare. II, 28. Quod & extat Matth. XII, 3. Lucae item VI, 5. Detur, quod his verbis declaraverit Salvator publice, *sum esse tollere Sabbatum qua umbram & ceremoniale*; nos in hoc acquiescimus, quod non voluerit tollere, qua morale. *Nam moralem legem*, inquit ipse Dnus Dissentiens p. 29. n. 120. *nunquam tollere voluit Filius hominis, uti nec ullibi a se eam sublata esse vestigium reperitur.* Neque ita interpretamur, quod contra Grotium annotat B. Calovius (qqqq) (qqqq) quasi *Messias missus sit cum potestate legis antiquanda.* Hoc enim ad- Bibl. illust. versatur ipsius Christi protestationi Matth. V. 17. *Non veni, legem sol- ad Matth. vere, sed implere.* Potuit ipse ut *Dominus Sabbathi dispensare circa XII. 7. 8 Sabbatum* (in ceremonialibus nempe & humana institutione ad- ditis) *etiamsi legem Sabbathi* (in se & quoad morale) *non anti- quaret, nec abrogaret.* Tandem per generalem, quam vocat, re- gulam: *Licet in Sabbatho benefacere.* Matth. XII, 12. qui obliga- tio cessare debeat, quam Sabbathi lex poscit, haud liquet. Ve- rus

rus eiusdem sensus ex circumstantiis petatur necesse est. Illas vero ex Marc. III, 4. & Luca VI, 9, discimus. In his utrobique quaestio potissimum ita habet: *Licetne Sabbathis bonum facere, an malum facere? animam servare an occidere?* Unde, quid bene facta sibi velint, ad oculos patet. Grotium h. l. adducere liceat: *Qua Christi sit sententia, scribit, plenius intelligitur ex Marco & Luca, ubi Christus interrogat, liceatne in Sabbatho ἀγαθοποιῆσαι, an vero κακοποιῆσαι, ubi κακοποιῆσαι est nocere, sed eo sensu, quo necare dicitur, qui alimentum negat. Nam sic nocet, qui miserum non iuvat, quem potest iuvare, sive divina ope sive etiam arte humana. Lepida est apud Synestum narratio de nauta sabbathario, qui die septimo adventante omitebat gubernaculum, ac diu neque vi neque minis cogi poterat, ut munere suo fungeretur: donec ingravescente tempestate & manifesto iam periculo, ultro surrexit, dicitans, rem in eum casum perductam, quo & Sabbatho opus facere liceret. Sic apud Iosephum Ionathas Iudae Maccabaei frater suos Sabbatho in praelium animat, dicens, πρὸ τῶν Ἰουδαίων δόξοις ἀντα τὸν αἰδούον. Ubi ergo agrotus aliquis aut debilis auxilium, quod in tua sit facultate, implorat, restat aut opem ei benigne feras, aut crudeliter deneges: Utrum vero, inquit Christus, vobis videtur diei festo ac sacro melius convenire? Ita neque hic sollicitas & efficacia illa se exerit, quam de rationibus suis promiserat sibi Dnus Dissentiens.*

§. XXII.

Ad doctrinam igitur Apostolorum, utpote discipulorum Christi, quibus ipse mentem suam satis proposuerit, nos vocat tertio. *Hi vero, inquit num. 123. in eo sunt toti, ut inculcent Christianis, ab omni lege ceremoniali, & ipsa quoque lege de Sabbatho observando per Christum se liberatos esse.* Adducit in primis locum ex Coloss. II, 16. 17. quem & supra citaverat num. 116. eundemque sic comparatum esse scribit, ut contra clara ipsius verba nihil solidi afferri possit, nisi quis temere vim facere textui audeat. At sane non fiet, quod metuit, neque tamen admitteremus, inde fluere, Sabbathum hodie per Christum ita esse sublatum, ut ad Christianos obligatio eiusdem diei septimi amplius non spectet. Equidem propter variantes expositiones

positiones Voctius necessarium duxit, monere suos, ne ob eandem evidentissimum illud legis moralis præceptum de Sabbatho aut torqueant, aut eliminent. Sed loquatur pro me B. Friedlibius, (rrrr) The- qui in Observationibus suis in Epistolam ad Colossenses ea cum dex- ol. Exeg. teritate, quid hic sibi locus velit, expediisse videtur, ut, quæ iure quis T. II. f. 568. desiderare queat, non appareat. Quærit nempe: *Anne Apostolus hic omnem Fæstorum observationem collat?* Et respondet: *Negativa- quam: loquitur enim de Fæstis V. T. quæ fuere pedagogica quedam eommonestations, de cultu, beneficiis ac promissionibus divinis, atque respectum includebant ad venturum Messiam, qui cum exhibitus sit, præ- sente corpore merito cessat umbra: Quod vero illud quidam accommo- dant ad Fæsta N. T. quemadmodum facit Danæus, existimans, dies Christo dicatos, tollendos esse, quia Christus nobis quotidie in verbo nasci- tur, moritur, circumciditur, minime probandum putamus. Novimus quidem, unam diem præ alio non esse sanctiorem, certam tamen diem Deus in septimana publico cultui dicatum voluit, licet, quoniam illi dicitur, libertati Christiane (s. m.) relictum sit, pro qua libertate etiam Ecclesia alia Fæsta, divinitus non prescripta, in memoriam præcipuorum benefi- ciorum, per Christum nobis partorum, certis de causis, optimoque sine ordinavit, quæ nisi in extremo necessitatis casu negligi non debent.* Atque huc redit quoque B. Reiseri decisio, qui Sabbathum hoc in lo- co intelligi monstrat, ut specialibus suis circumstantiis fuit vestitum, & solum attinuit Iudaicum populum, typumque secum tulit Sabbathi in N. T. expectandi, sicut nostrum typus est, aut prægustus potius eius, quo in cælo olim fruituri sumus. (ssss) Sit ergo sublata umbra & ceremoniale: non sublatum est Sabbathum totum, non morale, Iunge B. Puknerum in Vindicis, qui non magis hic reiici docet ob- servationem dii certæ, nimirum *Dominica ad cultum divinum, quam certi cuiusdam cibi potusq, puta panis & vini, ad usum religiosum in S. Cæna, ex ipsius Christi instituto, selectionem.* Imo vero, mox excipit Dn. Dissentiens, reiici dii certæ observationem, locus declarat, qui subiungitur Rom. XIV, 5. 6. *Per quem in aprico est, liberum cuius esse debere, an dies servare velit, an secu.* Respondet B. Baldui- nus

(ssss) Im
Sabbath
Licht und
Diecht p.
232. add. B.
Balduin. in
Comm. ad
h. l. qu. 3.
f. 1084.

(tttt)
Comm. in
h. l. qv. II.

nus (tttt) distinguendo inter tempora. Erat, ubi libera habebatur ciborum & dierum in primitiva Ecclesia observatio. Tum videlicet, cum Iudæi ab inlicita consuetudine legum ceremonialium nondum plane erant liberati. Postquam autem progressu temporis Synagoga Iudaica cum donore sepulta fuit, tunc cessabat illa libertas, & a ceremoniis Iudaicis Christiani abstinere iubebantur, partim ne eas tandem in articulum iustificationis intruderent, quasi ille absque ista observatione consistere non posset, partim ne gentiles quosq; isto iugo onerarentur, quibus tamen impostum olim non erat. Et ex hoc ipso capite notantur deinceps Galatæ loco, qui adhuc adicitur, cap. IV, 9. 10. timetque Apostolus, ne frustra laboraverit. Quandoquidem converti volebant illi ad infirma & egena elementa, superstitiose observando dies & menses, & tempora, quasi in externo illo cultu salus subsistat. Contra quam maxime opinionem Sanctus Vir Dei agit, eandemque eradicare studet; minime idcirco quicquam suggerens, unde obligatio, Sabbatho hodierno suo modo debita, eneruetur.

(uuuu)
Conf. B.
Quensted.
Syst. P. IV. f.
39 B. Calov.
Syst. T. XI.
p. 140. it. B.
Reiser. c.
de re agens.
(xxxx) in
Vindic. ad
h. l.

(uuuu) Porismata ex dicto ad Galatas sumuntur, non eliciuntur, uti patebit non difficulter cuilibet phrasæologiam & scopum Apostoli penitus contemplanti cum B. Puknero supra iam citato; (xxxx) dabiturque de hisce mentem exprimendi occasio, quando de causis 39 B. Calov. mutati diei & libertate Christiana inferius, qua e re esse videbitur, Syft. T. XI. agetur. Neque igitur iterum & in his argumentis tantum enituit praesidium, quantum pro sua speraverat sententia Dn. Dissentiens. Loc. Act. XV, 28. 29. ubi ab onere legis Mosaicæ liberos vult Christianos Spiritus S. eo per nos usque & a Sabbatho liberos eosdem pronunciet, quatenus simul onera Mosaica illud secum portavit olim. Ut ut quidem vix sequatur: Huius aut illius rei in primo Apostolorum decreto non fit expressa mentio; E. sublata est. Ardor autem quotidianus sicut Act. II, 46. V, 42. merito commendatur, ita a quotidianis tamen conventibus ad Sabbathi abrogationem nescio an adeo commode colligere possim. Et quotidie hic loci per Dei gratiam in sacraeade convenitur praeiudicandi & audiendi divini Verbi causa; administratur etiam diebus in septimana mediis S. Coena, absque tamen Dominici diei prauiudicio, in quo conventus

ventus solennior obtinet, perque potiores omnino horas durans. Cur in primitiva Ecclesia non idem obtinuisse dici queat, nondum demonstratum est.

§. XXIII.

Verum hæc ipsa primitiva Ecclesia est, cuius iam exemplum fititur pluribus considerandum; idque IVtam constituit partem rationum a Dno. Dissentiente pro sua sententia allatarum. Revocarem ipsum ad ea, quæ superius scripsit, cum Voëtius ad consensum doctorum etiam antiquiorum provocasset *p. 26. n. 108.* nisi, quis tandem huius argumenti valor esse possit, ibidem iam monuissem. Bene alias Nostrates Theologi, quando Sanctorum Patrum placita ipsis obiiciuntur, reponere solent: *Eorum canitiem dudum venerari didicimus, nunquam tamen in eorundem scita omnia iuravimus, quod homines eos esse sciamus.* (yyyy) Generatim interrim si quid respondendum ad loca, quæ ex illis in materia Sabbathi allegari solent, dico cum Viro, cuius vestigia non raro hæctenus presci (zzzz), eos vel de vigore in lege sancito & ceremoniis Mosaicis loqui; quemadmodum quod V. T. attinet, non novitatem sanctificationis Sabbathi, sed innovationem sub Moise tantum respiciunt. Specciatim autem quod Macarium concernit, qui, quarto demum seculo cum, inclaruerit, an recte fuerit nominatus primo loco in exemplis primitivæ Ecclesiæ, nunc non disputabo. Haud enim nihilominus negaverit quisquam typum, quem adstruit, in lege Moysis de Sabbatho; typum, inquam, ac figuram veri & interni Sabbathi, quod animo donatur a Domino. At ideo externum Sabbathum in N. T. plane abrogatum esse, quis ex eo conficiet? Ne addam, dari aliquam in Macario, quæ benignam poseunt interpretationem. (a) (a) Agnoscant in re quidem præsentis, ut illud urgeamus, non videtur necesse esse. Patres autem, qui conferri passim de simili materia videntur, si adessent & allegati fuissent, idem absque dubio & non aliud legantur, abs me responsum postularent. Quæ Damasceni sit de primis præfat. qua Christianis sententia, erudite exponit Pelargus, qui suam in Libros ornavit O. Eius de orthodoxa fide scripsit explanationem. Sane dum causas puseula Mardisierit Damascenus, cur septimo Iudaico alius substitutus dies, carii §. 17.

(yyyy) Ita
B. Quenst.
in Diatr.
sepius cit.
Sect. II. §.
fia.
(zzzz) Est
idem ille I &

non invenio, qui affirmasse dici possit, haud certum primis Christianis placuisse tempus, quo praecipue cultui externo, publico atque so-
 (b) Legatur lenni vacarent. (b) Eusebii vocem, illis, qui ab *Abrahamo sursum ver-*
 Pelarg. in C. *sua usque ad primum hominem generationis ordine conscribuntur*, ob-
 IV. c. 24. p. *servationem Sabbathi non fuisse, sicut ne nobis quidem*, cum grano fa-
 235. lis accipiendam esse, nisi me fallunt omnia, contextus docet. De
 ea namque Sabbathi observatione sermo est quae equiparatur reli-
 gioni ciborum & ceremonialis audit. Quo & Iustini Martyris
 Testimonium non obscure nos ducit. Attendamus verba; *Num*
aliud quidquam est, perchari nobis Viri, quod in nobis reprehenditis, pre-
terquam, quod ex prescripto legis non vivimus, neque SICUTI VOS
 Sabbatha & ferias agimus. Haec prima sunt, quae adducuntur. Quae se-
 quuntur, Iudaeosq; arguunt, quod *carnali omnia accipiant sensu, & re-*
ligionem verumq; cultum esse arbitrentur, si externa saltem faciant & in-
terim animo sint pleni dolo & vitiositate; non tam Sabbathum tan-
 gunt ipsum, quam minus dextrum eiusdem usum; qui nec Deo po-
 tuit probari unquam. Legatur modo emphatica plane, quam per
 Esaiam cap. I. II. seqq. habuit, oratio, & quo Zelo hypoeriticos Sab-
 bathi ac fectorum observatores prosequatur, clucescet. Tandem
 sine Sabbatho, eum *Adamus, Lothus, Noachus, Malchisedecus* plures
que iusti placuisse Deo ferantur, autumat equidem Dn. Dissentiens,
 eorum exemplo suam stabiliri sententiam, Legem de Sabbatho pri-
 mo a Mose latam esse. Sed qui contulerit integrum Iustini Marty-
 ris discursum, circa Iudeorum Ceremonialia potissimum occupa-
 tum, stabilimentum non reperiet. Pro Christiano autem Sabbatho
 Beatissimus Pater quae disserit, num ut abrogationis testis iure sit
 (c) in Apol. productus, edoceant. (c) *Solis*, inquit, *qui dicitur, die omnium, qui*
 2. pro Christ. *vel in oppidis vel ruri degunt, in eundem locum conventus sit: & com-*
 ad Anton. *mentaria Apostolorum, aut Scripta Prophetarum, quoad tempus fert,*
 Pium p. 98. *leguntur. Deinde lectore quiescente, praesidens orationem, qua popu-*
 sedit, Paris. *lum instruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, ha-*
bet. Sub hac consurgimus communiter omnes, & preces profundimus,
& sicuti retulimus precibus peractis panis offertur, & vinum, &
aqua: & praepositus iridem, quantum pro virili suo potest, preces, &
gratia-

gratiarum actiones fundit; & populus fausse acclamat, dicens: Amen! Et distributio communicatioq; fit eorum, in quibus gratie sunt acta, cuiq; presenti, absentibus autem per Diaconos mittitur. Ceterum, qui copiosiores sunt, & volunt, pro arbitrio quicq; suo, quod visum est contribuunt: & quod ita colligitur, apud praepositum deponitur: atque inde ille opitulatur pupillis & viduis, & hiis, qui propter morbum, aut aliquam aliam causam egent, quicq; in vinculis sunt; & ut simpliciter dicam, indigentium is omnium curator est. Solis autem die communiter omnes conventum agimus: quandoquidem is primus dies est, quo Deus tenebris & materia (quam primus creaverat) versa mundum efficit: & Iesus Christus Servator noster eo ipso die a mortuis resurrexit. Inlitione, ais, nude humana id factum. Demonstres, repono. Aliud iterum videtur Iustinus innuere, aut qui eius sub nomine quaestiones addidit & responsiones, quod die dominico, scribens, genua non insecimus, signum est & designatio resurrectionis, per quam gratia Christi & a peccatis, & a mortificatione in eis morte liberati sumus. A temporibus autem Apostolorum consuetudo talis accepit initium: prout ait beatus Irenaeus, Martyr & Episcopus Lugdunensis, in libro de Paschate, ubi quoque mentionem fecit Pentecostes; in qua genua non insecimus, quoniam pari est cum die Dominico potestate iuxta eam, qua de illa est dicta, causam. (d) Certe hic ad Apostolorum tempora refert diem Dominicum, sed quomodo tum ortus sit, paulo post dicitur. Plura interim de pluribus Testimoniis, cum non designentur, afferre vix est opus. Tertulliani vindicias suppeditat mihi Dn D. Josua Schwarz; (e) ostenditque non saltem, quod ab initio mundi Sabbathi quoque (e) im Bes derivaverit initium, sed quod nec Christus omnino idem resciderit, richt vom Sabbath (f) Quo quid clarius pro nobis dici posset? Taceo Epiphanium, Chry- p. 54. sq. fofstomum, Augustinum, quorum apud eundem Pn. D. Schvartzium congesta sunt effata. Per quae aequae iterum haud accedit Dni. (f) ex L. Dissidentis sententiae robur aliquod aut confirmatio. Quicquid IV. adv. in contrarium *Φαινομενας* forte proponi potest, Iudaicum respicit Mare. vid. Sabbathum, suis vestitus ceremoniis, ad quas non amplius obligatos esse Christianos extra controversiam est. cit. Tract. p. 109.

§. XXIV.

Sic vero aditus aperitur ad quæstionem de Sabbatho Christiano, sive de Dominico die, quem in locum septimi Iudaici accessisse inter eos scimus, qui a Christo nomen habent. Varia hic sub examen vocari solent. Queritur primo de *Origine*, & *quando ceperit dies Dominicus*? Postmodum de *institutionis causa*; ac tandem de *obligatione*. Quod originem attinet atque tempus, quo ceperit Christianum Sabbathum, de eo Auctores non convenire cum Dno Dissentiente fatemur. Ad duas eos reducit classes. Alii aiunt, ab ipsis Apostolis diem Dominicum nostrum institutum esse: alii, non ab iisdem deduci primordia posse, contendunt. Sunt, qui classem quandam præmittunt, illorum nempe, quos penes confectum est, ipsum Christum ordinasse diem Dominicum, antequam valediceret Suis, & ascenderet in cælum. Quorsum fa-

(g) Starck und Milchspeise. Sciunt verba B. D. Strauchii (g): Wie sollte der Herr Christus nicht ein Herr des Sabbathys seyn / da er doch hernach sich als einen Herrn desselbigen erwiesen / wenn er an statt des alten Jüdischen Sabbathys oder Sonnabends / den Tag seiner Auferstehung am Sonntag feyerlich zu begehren verordnet hat. De quibus omnibus prolixè & solide agit B. Rudrauffius. (h) Per Dn.

(h) Von der Sabbathys Feyer p. 22. König. Cal. Conf. p. 43.

(i) c. l. p. 31.

Dissentientem integrum nobis erit, vel primæ nos iungere vel secundæ classi, cum utriusque sententia coniecturis nitatur. Probabiliorem tamen posteriorem putat, sed per argumenta satis hæc usq. add. B. nus discussa, quorum præcipuum rursus a silentio petatum est, cuius vis quam hic nulla sit, nolo repetere. Si ita arguere velim: Apostoli huius aut illius rei a se factæ non faciunt mentionem; E. non facta. Pædobaptismum instantiæ loco opponerem, cuius explicita adeo in Scripturis non est mentio, quis tamen ideo infantes asserere non baptizatos ausit? Priori itaque classi satius erit iungi, cui cum tertia quomodo conveniat, e B. quem mox iterum habeo, cur laudem, Rudrauffio hauriri poterit, (i) qui & de extero sententiam ipsam eximie deducit. Argumenta, quæ præ eadem usurpare consueverunt Doctores, ex Act. XX, 7. 1. Cor. XVI, 1. 2. Apoc, 1, 10. deprompta sunt. In quibus resolvendis sollicitum se

se exhibet Dn. Dissentiens, at ita, ut absque difficultate responde-
ri queat. Ἰστέρον committamus πρῶτερον. Nam urgetur (l) ἐξοχὴν ἡμέρας κυριακῆς appellatio. Dominica dies vocatur Sab-
bathum; E. institutione non nude humana gaudet, sed Apostolica,
ac proin quoque divina. (k) Quod enim & hoc in negotio susce- (k) prova-
perunt Apostoli, citra divinum plane instinctum suscepisse vix cari solet ad
opinor. At enim vocavit Iohannes diem Dominicum, Dn. Dis- simile elo-
sentiens ait, quia Dominus ipsi eo tempore specialem gratiam revela- quium in-
tionis fecit. Nego, B. Dannhauerus regerit, (l) quia Iohannes me- δάπνη κυ-
morat diem ipsum, ut rem notam Ecclesiis: Si autem ab apparitione δι- πρῶτον vid-
ceretur, ipsa apparitione obscurior esset. (m) Urgetur (ll) Praxis B. Dannh. Colleg. De-
non solum Christi, qui die, quem postmodum Dominicum ap- pellare. De-
pellavere, resurrexit Marc. XVI, 2. & discipulis apparuit Ioh. XX, cal. p. 546.
19. & octo post diebus rursus a Thoma est conspectus v. 26. sed (l) Coll. De-
maxime Apostolorum, qui eodem die, in Festum Pentecostes in- calog. p.
cidente, congregati erant Act. II, 1. & eodem alias quoque ad fa 547.
cra convenere Act. XX, 2. eodem collecta in Ecclesiis facta 1. Cor. (m) Conf,
XV, v. 1. 2. Verum hac locutio, μία σαββάτων, est, quam im- omnino
proprie primum significare diem Dn. Dissentiens scribit, secutus il- Dn. D.
lum, quem cum Spencero maxime hac in materia doctorem ve Schwarzi
neratur, Gomarum. Respondet autem iterum B. Dannhauerus, ubi egregie
novae isti, ut tum audiebat, Gomari subtilitati, obstare (1) Arrius- hac dere
lum determinativum τῆς μίας τῶν σαββάτων. (2) Obstare genium differit, c. l.
graece lingua. (3) Historiam, e qua constet, (non quidem iuxta p. 273.
1. Cor. 16. 1. qui locus ibi per sphalma quoddam irrepsit, sed Act.
XX.) Paulum in Troade septem tantum dies commoratum fuisse: Fir-
ge, pergit, indefinitum sensum, hanc prodibit sententia absque, Paulus,
qui septem tantum dies Troade commoratus, qui non nisi unum Sabba-
thum habebant, tamen aliquo Sabbathorum collectas imperasse. Quo- (n) Legatur
modo aliquis Sabbathorum positive, si unus tantum? Urgetur (lll) omnino E-
(iterum modo supra admissio) suffragium priscorum, & inpr- pist. 88. ci-
mis quoque Augustini, ex quo ipso etiam de Dominico, quod tat. a Dn.
una Sabbathi appellatus fuerit, discimus, (n) qui Apostolos & Apo- D. Iosua
stolicos Viros Dominicum diem religiosa solemnitate habendum sanxiss- Schwarzi
asserit, l. c.

(a) **Serm.** *asserit.* (o) Sed, inquit Dn. Dissentiens, non nisi circa finem primi seculi huius mentio occurrit: Occurreret, pergat, prius, si prius institutio confignisset. Quasi tam multa e seculo primo allegari possent, scripta genuina, præter illa, quæ in codice extant sacro. Legatur Dissertatio Magnifici Dni D. Ittigii Patroni, Præceptoris atque in Christo Patris maxime Venerandi, de *Patribus apostolicis*, quam

(p) **Epist.** *Bibliotheca Patrum Apostolicorum*, more suo, i. e. summa cum ad Magnæ. soliditate scriptam, Ann. MDCIC præmisit. Ex illis tamen, qui ante Iustinum (quem primum putat Dn Dissentiens, qui Dominicum memorat, at certe non e seculo primo) eminuere, & quorum aliqua supersunt scripta, Ignatius nominari potest, qui *μηχέτι σαββατιούρας, ὅτι ἐκ τῆς κυριακῆς ἀπὸ τῆς ἑβδόμης* vult Christianos; (p) adeoque *κυριακῆς* expresse meminit, eandemque

(q) **Allegat** *τῶ σαββατῶ* Iudaico opponit. Rationem vero deminationis Euseb. H. E. dein Iustinus, &, quem modo citavimus, Augustinus edisserunt.

L. 4. c. Quos ex prisca in medium attulisse sat erit. Melitonis enim si extaret liber de die Dominica, forte plura asserere liceret. (g) pocryphis Unicum subiicio: *Onus & iugum novum*, cuius curatenet Dn Dissentiens, & supra p. 30. n. 128. & hic pag. 31. n. 146. metuendum, si rigor Iudaicus in diem Dominicum translatus statueretur. At, legant quamvis ipsius quælo, quod onus, quod iugum, divinis per diem quandam publice destinatum inservire cultibus, & cum animi quidem corporisque refocillatione? Idque est, quod Dominica dies requirit.

Dominica. Quæ, quælo, hæc Iudaizatio? In Compendio B. noster Carpozovius Dn. D. quid hic doceri in Ecclesia sueverit & debeat, postquam Fabric. Cod. functionem inter septimum Iudaicum & Christianum inculcavit, Apocr. N. T. planis elocutus est disertisque verbis, quæ non possum non huc transcribere: (r) *Die Juden mussten von unserm Sonntag zu jähcuriosum len anfangen / und also fiel denn der siebende / als ihr Sabbath hoc quidem, auf den Sonnabend. Die Christen aber sangen am Montag an at ad nostrum scostrum scostrum Sabbath heraus. Diesen seyn wir als des Herrn Tag / und zweiffeln nicht / er werde darum κυριακῆς ἡμέρας des Herrn Tag genennet / Apoc. I, 10. Weil ihn der Herr Jesus selbst in der*

der Christlichen Kirchen zu seynen verordnet / wie etwa das heilige ^{(r) Tugend}
 Abendmahl *κυμακι δεσπονο* des Herrn Abendmahl heisset / ^{Ep. p.}
 weil es der Herr Jesus gestiftet: 1. Cor. XI, 20. In welchen ^{941. sq.}
 Gedanken die allerältesten und meisten Väter und Lehrer der Kir-
 chen / Ignatius, Clemens Alexandrinus, Iustinus Martyr, Ter-
 tullianus, Augustinus, und viel andere mehr gestanden / ist auch
 niemahls von der Apostel Zeiten an in der ganzen Christenheit von
 diesem Tage abgewichen / sondern beständig gelehret worden / daß
 wir vermöge Göttliches Gebodts gehalten seyn / einen Tag in der
 Wochen der heiligen Ruhe Gottes zu widmen / und daß zu die-
 sem Tage der Herr Jesus ihm durch seine Apostel den Sonntag
 auserköhren / an welchem wir von aller ordentlichen Wochen-Ar-
 beit befreyet / nur der heiligen Ruhe und dem Gottesdienst obliegen
 sollen.

§. XXV.

Missä origine ad causas transimus. Ubi præmonere fas
 erit, contra instinctum divinum, quem in institutione diei Do-
 minicæ in Apostolis vix in dubium trahi posse persuasi sumus, non
 valere, quod Paulus & fideles alii sub initium præter Dominicam
 etiam Sabbathum celebraverint. Id enim ad tempus saltem, & ut
 apparet, in gratiam noviter conversorum Iudæorum factum, in-
 terposita quoque protestatione, non Iudaico sed Christiano more
 celebrari, tandemque consuetudo abrogata fuit. Quo pertinet
 Canon Synodi Laodicenæ XXIX, quem a Caveo in primo Chri-
 stianismo allegatum leges. (r) Inter causas vero, quas Dn. Dif-
 sentienti enucleare allibuit, omisse illæ sunt, quarum & supra c
 Iustino Martyre mentio iniecta, & quæ inter principales merito ha-
 bentur. Nucleum quendam collegit B. Rudrauffius; dignus, qui
 evolvatur. (r) A quo non recedunt omnino, quæ tanquam prima
 causa ex Spencero referuntur p. 136. sub init. n. 148. Cuius verba
 hic satis propensa agnoscimus. Aliter vero sentimus de Secunda
 causa n. 149. Et, quod ratio infirmorum ac rudium præcipue fue-
 rit habenda in institutione diei Dominicæ, non inficias ivero. Ne-
 scio tamen, an adultiores eatenus saltem hic spectandi veniant,

H qua-

Quatenus studendum ipsis est, ne negligendo diem & conventus publicos præbeant occasionem scandali, ut ait p. 40. n. 160. Dnus Differentiens. Sane & adultos experiri, quod solennes Conventus adificationem in ipsis quoque adaugeant, Tertullianus non videtur dissimulare velle, dum in Apologetico suo ita scribit: (u) *Coimus ad divinarum literarum commemorationem, si quid presentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere. Certe fidem sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam Præceptorum nihilominus inculcationibus densamus &c.* Quæ ultima verba in Cavei primo Christianismo ita egregie versa invenias: Durch dergleichen heilige Worte vermehren wir warlich unsern Glauben / wir richten unsere Hoffnung auf / wir versiegeln unser Vertrauen / und werden durch dergleichen Einprägung noch besser zum Gehorsam gegen die heiligen Geboth angefrischet. Quis dixerit, talia non pertinere etiam ad adultos? Sic Gregorius Nazianzenus discendi studium in Conventibus sacris non in plebe saltim, sed & in *Viris ac Feminis laudat Virtutis honore paribus*; item, non in simplicibus tantum, sed & Philosophis, divinarum rerum sapientia præditis, in subditis non solum, sed & præclis, in militibus & nobilibus ac studiosis & literatis, omnibus DEI militibus. Reperiuntur hæc in oratione, quam in præsentia habuit C L Episcoporum (x). Ut similia iam prætermittam. Memorabile est, quod de se B. Rappoltus Noster in Meditatione mortis, quam Ann. 1674. d. 24. Maii, quæ poenitentialis erat, in chartam coniecit, fateri non veretur, se pronuntiatione quorundam verborum in conventu sacro non parum fuisset commotum. Verba hæc sunt: Was meinen Tod betrifft / glaube ich / daß Gott durch einen sanfften / oder da er nach seinem weisen Rath und Willen schmerzlich seyn sollte / gewiß durch einen seligen Tod von dieser Welt mich hinweg nehmen werde. Denn da stehet sein Wort: Nicht verlohren / nicht verlohren werden / Ioh. III, 16. Welchen Spruch ich erstens also in der Predigt magna cum Emphasi von Herrn D. Zellern pronuncirent hören / und in meinem ganzen Leben / als mit einem Auszug des lieben Evangelii / mit demselben mich getröset. (y) Quid multis? Etiam

(u) C. 39.

(x) est
XXXII. f.
517.

(y) vid. B.
Carpzov.
nostr. Fune-
ral. P. I. p.
1419. sq.

Etiam adultis semper obviam venire, unde proficere queant, vel suo exemplo comprobat Magnus noster Lutherus (γ) Das sage (γ) T. IV. ich für mich/ ich bin auch ein Vater und Prediger / ja so gelehret Ien.f.427.a. und erfahren/ als die alle seyn mögen/ die solche Vermessenheit und 386. a. Sicherheit haben/ noch thue ich wie ein Kind/ das man den Catechisimum lehret / und lese/ und spreche auch von Wort zu Wort des Morgens / wenn ich Zeit habe / die zehen Geboth/ das Vater Unser/ Psalmen/ 2c und muß noch täglich dazu lesen und studiren / und kan dennoch nicht bestehen/ wie ich gerne wolte/ und muß ein Kind und Schüler des Catechisimi bleiben / und bleibs auch gerne. Und diese zarte eckele Gesellen wollen mit einem Ueberlesen flugs Doctor über alle Doctor seyn/ alles können und nichts mehr bedürffte. Quem locum, quamvis ultima verba subdurius forte sonent, ideo huc transtuli, ut videant, qui nimia sibi sepe de se promittunt, quod talia tamen non sint unde proficiendi studium, etiam in æde sacra. debeat aut possit negari. Ea, quæ ex Luthero profert Dn. Dissentiens p. 36. n. 149. ut ut primum videantur admodum absolute posita, in medio tamen comparatio clarissime emicat: Allermeist aber geschichts um des einfältigen und geringen Volcks willen. Si præcipue horum causa, illi profecto i. e. adulescentes non simpliciter excluduntur. Præterea non de Sabbatho Lutherus agit, sed de ordine cultus, (aa) (aa) videatur ipsa in quo præcipue ad rudiores solet respici, quod integer nexus docet. Tandem contra necessitatem, eamque ejuscemodi, disputat, quæ fit cum meriti opinione coniuncta, ceu & illa innuunt elicta, quorum tenor exhibetur a Dn. Dissiciente p. 38. n. 152. Quæ omnia nobis non obstant. Eadem ratio est allegatorum e Catechisimo Maiori. Nam & illic primum absolute satis verba fluunt: Ita habe: Nos dies Festos celebrare, non propter intelligentes & eruditos Christianos, hi enim nihil opus habent feriis. Sed postmodum tamen princeps causa, cur Sabbathum sit servandum Christianis, his exprimitur: Deinde ob eam rem POTISSIMUM, ut die Sabbathi, quando alias ei rei vacare non licet, otium & tempus sumatur cultui divino serviendi, ita, ut conveniamus ad audiendum & tractandum DEI verbum, ac deinceps Deum Hymnis, Psalmis, Canticis

ricis & precibus laudemus. Credisne, ab his separare se iure etiam adultos posse? *Minimum die quopiam PRO TOTA ECCLESIA utamur oportet.* B. Lutherus inquit in cod. Maior. Catech. p. 425. Praestantia, quam IVto spuriis annumerat, adeoque reiiciendis causis, (de tertia enim causa, modo ordo ne seponatur, nihil moneo) in se diei nulli competit: Isthoc pridem largiti sumus. Omnis prerogativa, quae eidem tribuenda, ex institutione provenit. Unde iam inde ab initio creationis a suo conditore sanctificatus dicitur, iterum ipsi B. Luthero nostro, pag. ead. 425. Non igitur Sanctitas causa institutionis sed institutio (concedimus proni) causa sanctitatis est, & sensu illo, quem ibidem Vir Beatiss. ex-

(bb) Conf. B. Dannh Col-leg. decal p. 552. sq. qui non physica-m & insana-logicam, sed analogicam, respectivam, ab extrinseco sanctitatem diei Domini tribuit.

ponit. (bb) Sola itaque superest Augustana Confessio, cuius in dictata nunc paulo inquirendum. Ferias mihi fecit B. Rudraffius, qui deciram in Tractatu suo de diei Dominici feriacione quaestionem hanc esse iussit: Ist das / was bisshero hauptsächlich von der Veränderung des Feiertages angeführet / auch mit der Augspurgischen Confession conform, und mit derselben Bekantniß einstimig? Daß es damit nicht anstosse? Ad quam absque hesitatione affirmative respondet, & quae enodationis loco suggerit, rem maxime dilucidant. Distinguit cum primis inter tempus ordinemque ac modum cultus, atque hunc l. m. in potestate Ecclesiae sitam esse, A. C. adstruere docet: (*Licet, inquit ea, Episcopus s. Pastoribus facere ordinationes, ut res ordine gerantur in Ecclesia p. 42.*) De die autem ita sentit: Was den Sabbath oder wöchentlichen Feyer selbst betrifft / so soll doch ein Tag in der Wochen / wie Lutherus ausdrücklich redet in seinem grossen Catechismo / zur Heiligung des Feiertags bleiben / es sey / welcher es wolle / und das hat die Kirche nicht Macht aufzuheben / und den wöchentlichen Feiertag ausser der Wochen zu legen / wie wiederum die Confession dahin zielet / daß sie sagt: ic. Inzwischen war es nöthig einen gewissen Tag zu verordnen / (nemlich in der Wochen / so erkläret es Lutherus in seinem grossen Catechismo und sonst / welcher die Augspurgische Confession gestellet) denn sonst / wie offters gemeldet / die Christenheit ohne wöchentlichen Feiertag gelassen / welches ia nicht zu denken-

dencken. Darum so hat die Kirche / (welche? nehmlich / die es von Anfang gethan / das ist / die Apostolische Kirche / wie oben erwiesen) den Sonntag dazu verordnet. (cc) *Qua in re consentientem habet Dn. D. Ios. Schvartzium (ad), praesertim quando ultorius de necessitate sermo emergit, ubi B. Rudrauffius ita pergit: (dd), c. 1. p. 221.* Die Confession widerspricht ihren Widersachern den Papisen / welche sagen / daß solche ihre Feyer-Tage nothwendig zur Seligkeit / und die Gerechtigkeit zu erlangen / müsten gefeyret werden / wie denn die Confession ausdrücklich solchem Irrthum widerspricht / und saget / daß solche Irrthümer seyn in die Kirche eingeschlichen. Welche? Nehmlich diese / daß der Sonntägliche Gottesdienst gleich sey dem Levitischen / und das ist falsch. Vors 2. daß Christus den Aposteln und Bischöffen anbefohlen / dergleichen neue Ceremonien und Kirchen-Gebräuche zu ertichten / welche NB. nöthig seyn zur Seligkeit / das ist wieder falsch. Vors 3. geben sie vielerley Befehl / wie weit auff die Feyer-tage zu arbeiten / und wolten ihre Aufssätze lindern / und der Billigkeit gemäß machen / welches doch nicht geschehen könnte / so lange sie den Irrthum hätten von der Nothwendigkeit / welcher denn verbliebe / wenn man nichts wüste von der Gerechtigkeit des Glaubens. Also reden unsere Vorfahren von solcher Nothwendigkeit / als sie von den Widersachern gelehret wird / zur Seligkeit oder Gerechtigkeit zu gelangen / da ist es recht geredet und gelehret / daß weder des Sonnabends oder des Sonntags Haltung zur Seligkeit nöthig sey Nicht des Sonnabends / sonst würden die Christen nicht selig / welche den Sonntag wahnähmen. Nicht des Sonntags / sonst würden die Heilgen des Alten Testaments verdammet seyn ; davon der XV Articul ganz klar und deutlich redet. Handeln also nicht von dem wöchentlichen Sabbath / wie solcher nach dem dritten Geboth nöthig ist zu feyern / sondern von der Nothwendigkeit zur Seligkeit. Dn. D. Schvvarzjus hunc in modum mentem exprimit suam, postquam illa maxime verba, quae de Prodigiosis Disputationibus adducuntur, recensuit, de quibus ait A. C. 1. quod nihil sine aliud, nisi Laquei Conscientiarum. Es sind selbige nicht absolut, sondern

bern respective und opposite in solcher Meynung und Verstand geredet/ in welchem die Pabstler das widerige gelehret und noch lehren/ nehmlich/ das die Sonntage-Feyer um Bischofflichen Gebottes willen/ auch das dadurch Gottes Gnade erlanget/ und für die Sünde genug gethan werden müsse/ nöthig sey. Et hoc sensu necessitatem causis substitutæ diei Dominicæ annumerari non posse, ipsi agnoscimus; qui interim libertatem Christianam etiam cum legis moralis, qualis est Lex Sabbathi, qua hodiernum durat, observatione consistere posse non ambigimus. Certi enim uti gradus eiusdem libertatis sunt, docente B. Balduino (ee) inter quos ille eminent, vi cuius liberati pronunciamur a lege forensi & ceremoniali, ita eminentior adhuc est primus, quo liberi existimus a tyrannide diaboli, mortis & peccati, ut & a coactione & damnatione legis, non item ab observatione tamen. Recte B. Quenstedius in Loco de Magistratu (ff) ait: *Libertatem, quam Christus nobis peperit, non esse carnalem licentiam, sed spirituales libertatem, que non tollat obedientiam Magistratui, utpote divinæ ordinationi debitam. Si non debitam Magistratui? quid de lege morali ac divina asserendum erit?*

(ee) Comment. in Epist. ad Galat. eiusque c. V. 1.

(ff) Syst. P. IV. f. 427.

§. XXVI.

Ita vero ad Caput de Obligatione pervenimus, circa quod proluxa adeo disquisitione opus haud erit. Constat ex iis, quæ hætenus proposita sunt, eam autoritatis nude humanæ non esse. Prout enim Dominica est una dies ex hebdomadali circulo, omnino ex institutione divina pendet, quæ ordinatum fuit, ut certa dies in hebdomadæ cultui publico designaretur; inquit B. Carpovius Senior (gg). Prout vero est prima dies, (nunc, postquam computatio a die Lunæ exordium capit, septima Christiana) ab Apostolis quidem, sed non citra instinctum divinum deprehenditur introducta, unde & maior est, quæ hinc oritur, quam nude humana obligatio. Non contradicente A. C. quæ quando disputationum de observatione diei Dominicæ meminit, non simpliciter loquitur, sed habitò ad illos respectu, qui suis quæstionibus conscientias enecare non verebantur. Quod ad nos non attinet. Velim interim, ut præter adducta in §. antecedente ex Rudrauffio & Schvvar-

(gg) in Isag. P. 752.

Schvarzio, etiam B. Dannhauerus hic legatur, qui in Collegio Decalogico A. C. & Catecheseos Maioris sententiam eleganter declarat. (bb) Interim quanti obligationem primi æstimaverint Christiani, vel exin patet, quod & sanguine hunc diem obfignarint. sq. Quæsti enim Martyres; *Servasti Dominicum?* Responderunt: *Christianus sum, intermittere non possam.* (ii) Argumenta ex V. T. non alia solent adhiberi, quam moralia; hæc vero recte adhibentur. Et si quæ urgentur alia, comparate fieri solet. Non sine onere nempe in V. T. quedam omitti debuerunt; Et sanctificationem urfit Deus tanto cum rigore. Quid Tibi nunc putas convenire, cum onerosa illa iam sublata sunt? &c. in hisce quid merito desideret Dn. Dissentiens, non video. Grati de cætero acceptamus, quando ex sacris literis quoque fontem derivat obligationis ex Matth. VI. 33. Apostolum autem de privatis solummodo conventibus agere Heb. XI. 25. unde probari queat, haud apparet. Aliud innuit Summus Scripturæ Interpres B. Sebast. Schmidius, cuius hoc primum est, quod e Textu elicit, Confectarium: *Conventus Christianorum publici & Ecclesiastici instituendi sunt in quavis Ecclesia particulari, nisi impossibilitas prohibeat.* Apostolus noster monet; *μη εγκαταλείψετε την ἐκκλησίαν ἡμῶν, Non derelinquentes congregationem vestram.* Quod si non derelinquenda est congregatio, utique aliqua esse debet. Quod namque novum est, non deseri potest. Et in promtu est exemplum primitive Ecclesiæ, ad quam etiam Hebræi nostri pertinent, qui suam habuerunt congregationem. Acceptamus tamen & hic applicationem ad congregationes die Dominico. Miramur vero, quando Doctores producit a via angusta ad viam latam abducentes. Quis hos audiendos esse putet? Modo vere convincantur de eo, quod imputare quibusdam hic non dubitat Dn. Dissentiens, modus coercendi & consilium removendi non deerit. At enim imputationes non sunt confestim demonstrationes ac convictiones. Impii Ministri causam nemo aget, nisi qua verbo & Sacramentis sua vindicatur efficacia. Conferantur præter B. Carpovium in Isagoge (kk) Magnif. Dn. D. Neumannus & Grünbergius; ille in disputatione de audiendis Doctoribus etiam hypocritis, dum verbum Dei

(bb) p. 549;

(ii) vid. iter.

B. Dannh. c.

l. p. 551.

(kk) p. 314.

(//) hab. illa Dei recte profitentur; hic de Dei Ministro impio. (//) Adultis, est Witteb. quos hic denuo urget, consideranda suggerimus verba non nulla
 M. Iun. A. B. Scriverii: Es ist ein höchstschädlicher Irrthum/ sich einbilden/
 1697. hæc man habe das ausgelernet/ was kein Mensch in diesem Leben aus-
 Rostoch. M. lernen kan. Wenn unsere heutige Christen meynen/sie haben schon
 April. A. alles gefasset und begriffen/ was ein Christ wissen soll/ so kommts
 1699. mir vor/ als wenn ein Schul-Knabe/ der kaum die Buchstaben hat
 kennen/ und zusammen setzen gelernet/ ihm einbildet/ er sey schon ein
 Doctor. . . . Unser Wissen ist Stückwerck/ spricht
 der H. Apostel/ der auch anders wo saget: Nicht/ halte ichs da-
 für/ daß ichs schon ergriffen habe/ oder schon vollkommen
 sey/ ich jage ihm aber nach/ ob ichs auch ergreifen möchte/
 nachdem ich von Christo Jesu ergriffen bin. . . . Ich ver-
 gesse was dahinten ist/ und strecke mich zu dem/ das da-
 fornen ist. Wobey zu merken/ daß er so wohl von der Voll-
 kommenheit des Glaubens/ oder der Erkenntniß/ als des Lebens
 und der Nachfolge Christi handelt/ und also in keinem Stücke sich
 vollkommen schämet: Er siehet nicht so sehr auff das/ was er schon
 von Christo erlernet/ als auff das/ was ihm zu erlernen noch übrig
 ist. Darff sich nun ein solcher Apostel nicht rühmen/ daß er im
 Christenthum ausgelernet habe/ was wollen wir arme Sünder uns
 rühmen? . . . Ein Mensch/ wenn er gleich sein bestes gethan hat/
 so ist es noch kaum angefangen/ und wenn er meinet/ er habe es voll-
 det/ so fehlets noch weit. Drum laßt uns immer Schüler bleiben/
 laßt uns mit einem herrlichen Verlangen zu der Betrachtung des
 Wortes kommen/ wie ein durstiges Kind zu der Mutter-Brust/ und
 in einer jedweden Predigt unsers Christenthums Aufnahme beglie-

(mm) See vigist suchen (mm). Item Voetii Problema: *An satis accurate loquan-
 len Sch. tur, qui dicunt, libere & propter scandalum tantum, Christianos cessare
 P. II. Conc. ab opere & labore servili?* quod in altera parte de Sabbatho & festis
 II. S. 48. 49. proponit, & cum rationibus suis negative decidit.

g. XXVII.

Sed de operis & laboribus ordinariis tandem quaritur: *An
 ad ab-*

abstinentiam ab illa pariter obligemur? Et non obligari nos more Iudai-
co certum est. Obligamur tamen more modoque, quo Christianos
deceat, a nimio V. T. rigore liberos, non liberos ab obsequio. De
Doctoribus Ecclesie ad abstinentiam excitantibus sententia nostra
quoque exposita est, simulque, quod imprudentia dicitur, remo-
tum. Illa, quae vitanda sunt, si profanatum non debeat cenferi Sab-
bathum, autque comprobanda & permittenda etiam veniunt, Bea-
tissimus noster Dn. D. Alberti fuit in Disputatione, quae de Sanctifi-
catione & Profanatione Sabbathi habita fuit d. 27. Augusti Ann. 1691.
(nn) Item B. Dannhauerus in laudato aliquoties Collegio Decalogi- (nn) vid.
co (oo). Non improbamus insuper ea, quae a Dn. Dissensiente di- inpr. Sect.
cuntur p. 41. sqq n. 166. sq Libertatem vero cum lege stare posse II.
vel exin etiam confirmamur, quia legem & institutum Ecclesiae ad- (.) p. 53.
mittit Dn. Dissentiens, & nihilominus libertatem Christianis salvam sq. add Dn.
esse arbitratur. Quietem corporalem sine Spiritu in Deo letitia D. Speneri
cum, qui commendat, ex veritatis amantibus, non sint, cur in iis Bede- cken
omnibus tangendis moremur, vix puto ere esse. Docet Canticum P. II. p. 36.
quid statui debeat: 39. sqq.

Du söst von deinem Thun lassen ab/

Daß Gott sein Werk in dir hab.

Quid evidentius? Intentio, qua motus Idem in lucem edidit has suas
de Sabbatho meditationes, sit per nos bona. Num evitare tamen in-
congrua queat omnimodis, quae ex opinione isthac Libertini deri-
vant, diiudicandum nunc relinquo aliis pp). Rite modo imbibatur (pp) vid. B.
dogma nostrum, uti nunquam non inculcatur Auditoribus, quic- Rudrauff.
quid ipse per suam putat tolli sententiam, per nostram tolletur, ut spe c. l. p. 28.
ro, solidius, quae tandem huc redit: Deo semper suus debetur cultus: (qq)
in primis tamen in die Dominico. (qq) Subit mentem hic Axioma, Dannh. l. c.
quod Ven. etiam Dn. Lic. Guntherus, Patronus ac Praeceptor meus
certissimus fidelissimusque, in defensione certi cuiusdam proble- p. 553.
matis Theologici suppeditabat: Eam semper in omnibus dogmatibus, cu-
iucunq; tandem generis, pra a aliis sententiam eligendam esse, quae magis
gloriam Dei, veram pietatem & conscientiae tranquillitatem promoveat.
Atque ita comparatam esse eam, quam nunc defendo, certo certius
sum convictus. Angores Conscientiae nominat quidem Dn. Dissen-
tias,

tiens, sed non designat. Designentur autem, & prona erit decisio. Habemus, Dei gratia, Doctores, qui consiliis suis per casus probe discussos anxias conscientias pacare haud difficulter didicerunt. Cum loco Chrysofomi, a Dn. Dissentiente hic allegato, velim iungi illum, qui a me supra ex eodem est adductus, & quæ S. Patris mens sit, clarescet. Ego Caput I. his breviter annotatis finio.

CAPUT II.

DE

IURE ET OFFICIO MAGISTRATUS RELIQUISQUE CAPITIBUS.

§. I.

Constitutum mihi erat præcise vestigiis insistere Dn. Dissentientis, uti & sub initium intimaui, perque maximam partem in primo Capite observatum fuit. Sed intervenere nunc, ubi pergendum, varia, quæ ad tempus suspendere propositum iubent. Partim abitus imminet ex hac Academia, unde reliquis cum cura ponderandis tantopere vacare non possum. Partim prodiit interea scriptum Icti Evangelici, qui in potissima Dissertationis adversariæ momenta inquisivit, ut uno alterove labore supersedere possim. Plura ne memorem. Hinc Spicilegium saltim impræsentiarum suscipere licebit, & in hoc secundo Capite nonnulla ex reliquis depromere Dn. Dissentientis Capitibus, de quibus sententiam vel tribus edisseram. Dabitur fortasse, cum Deo, occasio, ut posthac alibi, si non omnia, (esse enim & aliqua haud plane reiicienda, sub initium quoque Dissertationis meæ falsus sum) eminentiora tamen penitus evolvere meumque animum non minus in hisce, ac in hætenus prolatis, corroborare queam.

§. II. No.

§. II.

Nolo de distinctione multum laborare, quam non incommodam primum appellat Dn. Dissentiens, inter *potestatem Ecclesiasticam internam atque externam*. Mox tamen internam locum non invenire, aut terminum saltem accuratum non esse subnequit, ob eam maxime causam, quod *necessario cohereat potestati coactio*. Unde omnem eam *respuat interior Ecclesie status*. Dubitari namque (1) utut posset, an omnis potestas sit coactiva? (a) Utut ostendi etiam (2), esse forte coactionem quandam, quæ Ministrum, cui interna potestas tribui solet, non dedecet: sane Luc. XIV. 23. Dominus ad servum dicit: *Ἀνάγκησον εἰσελθεῖν*. (b) Tempus tamen, ut huic negotio immorer non permittit Pauciora seligenda erunt; reliqua suo tempori reservanda. Atque sic ad *formulam* me confere *credendorum*, de qua Dn. Dissentiens ait p. 54. n. 23. Principem etiam *vi imperii subditis* eam, ut loquitur, *obrudere* non posse, aut *aliquem compellere ad id, quod conscientia sua, licet erronea, adversum credit*. Ex quo fundamento quoque inferius p. 65. n. 69. infert: *Si quis credat, se sacramento S. Cœnis, quod etiam diebus Sabbathi administratur, in tanta infidelium & hypocritarum copia sine conscientia laesione uti non posse; qualia exempla hodie ignota non sunt; hic Principem, si coactione, vi & penis procedat aliud non agere, quam, ut in conscientias imperium sibi tribuat &c.* Quo loco de formula credendorum, eiusdemque præsertim subscriptione, quid habendum sit, cum pie egerit ac erudite B. Rappoltus in *Programmate ad habendas & visitandas disputationes in formulam Concordiæ invitatorio*, illius mentionem non facere non possum. (c) Mentem enim veram, & a violata libertate vique conscientia illata liberam licet ibi exin abunde haurire Casum vero, qui additus est, quod concernit nemo dixerit, alia primum media esse adhibenda ad erroneum istum in viam reducendum, quam spiritualia; putoque vehementius locutum esse Dnum Dissidentem, quam par erat, cum modum in sacris literis præscriptum vix ullibi observari, sed statim vi procedi affirmat. Evolvat, rogo, quæ in Iurisprudentia Consistoriali B. Carpovius proponit (d) aliumque deprehendet Processum ibi delinatum esse; qui non negligitur. Duriora quando statuuntur in-

(a) conf di-
iput. egreg.
de Potestate
Eccles. hab.
sub Præsid B.
Dn. D. Leh-
mann. A.
1676. M.
Sept.
inpr. p. 8. sq.
(b) videatur
hoc de loco
Dissert. sum-
me Rev. Dn.
D. Löscheri,
Witteb.
hab. Mens.
A. 1690.
(c) Extat in
Opp.
B. Carpz. op.
iunctim edi-
tis p. 1947.
(d) L II Tit.
18 de fin.
294. sqq.

terdum, tangunt illa contemptores præfractos; quorum quis a partibus stabit?

§. III.

De mutatione Sabbathi an Principi hodie conveniat, disquirat Dn. Dissentiens p. 57. n. 33. Vultque extraditis in Cap. suo primo diiudicari, quid statuendum sit. Ego igitur pari ratione ad ea, quæ in primo capite meæ Dissertationis in medium afferri potuerunt, provoeco. Unde, quod instinctu Domini ab Apostolis & Apostolica Ecclesia ordinatum ac huc usque observatum, credo, mutationi tam facile obnoxium non esse. Cæterum sufficit iam iam, ipsum Dn. Dissidentem largiri, quod nulla necessitas suadeat, imo nec ulla utilitas, substitutionem alterius diei in locum Dominici. p. 58. n. 38. Atque hoc ad publicos inprimis pertinet conventus. Privatos dehinc, qui hodie Collegia pietatis vocari consueverunt, maximopere idem deprædicat p. 62. n. 52. censetque, tollere nexum amoris inter Christianos, ac cultum DEI non promovere, sed impedire, ipsoque quasi Anti-Christi officio fungi, qui eiuscemodi conventus prohibere audent. Dura dixit. At, cum res momentosior sit, quam ut in compendio necessaria sistsint, ad Beatissimum provoeco Dn. D. Schomerum, autumoque ex eiusdem Collegiatismo huc trahi posse, quæ monenda fuerint. Quemadmodum & in B Rappolti operibus egregius admodum discursus de Pietatis Collegiis ex B. Dannhauero refertur, in quo quaestio: *Annon consultum sit, formam docendi in Ecclesia Corinthiaca Apostolica usitatam revocari*, sub examen vocatur, ac caute deciditur.

(e) vid. Magnif. Dn. D. Meyer. Conventuum privatorum pœnituit, ut scribunt, piguitque quam maxime. (c) De quibus tamen, uti modo prolixius dicere integrum non est, si necessitas requiret, suo tempore pluribus.

§. IV.

An Princeps compellere subditos vi externa possit ad cultum diei Dominicæ publicum non negligendum? postea disputatur p. 64. n. 62. Et hic temperamentum quoddam se adinvenisse putat Dn. Dissentiens, dum compelli valere opinatur infirmiores & imperitos

tos, non item adultos. Non repugnarim, ad hos compulsionem haud spectare, sed non ex rationibus a Dn. Dissentiente allatis, in quibus, si vacaret, unum alterumve notandum foret; sed ideo, quia, quando adulti pio be secum ponderant, quod & quantum sit Dei beneficium, cum Ecclesiam publicorum conventuum finit esse participem, non possunt non compellere se ipsos, ut frequentent propense templa, ac concionibus, aliisque negotiis sacris libenter intersint. In quo recte pensitando cum nondum æque sint exercitati, qui imperitorum veniunt nomine, compulsionem Magistratus nonnunquam opus esse, in proclivi est cognoscere. De scrupulosis in §. 2. dictum. Quid circa Iudæos liceat, passim docent, qui Casus enodant. Impræsentiarum Iudicium Dn. D. Speneri adduco, qui certis temporibus ipsorum in gratiam concionem esse habendam consultum censet, eosdemque adigendos, ut eam audiant. (f) Cuius fundamentum an sit solidius eo, quo nititur Dn. Dissentiens, ipse, ubi asserta inflexerit, pervidebit.

§. V.

In perversum, ceu loquitur, disputandi modum cum illis, qui alii sunt religioni addicti, nonnulla disserere porro suscipit, p. 67. n. 74. ubi & ratione Subiectorum & ratione modi procedendi habet, quæ reprehendat. Quod Subiecta attinet, *Lai- cum Spiritualem* plus posse, ait, quam *Summum Theologum literalem, argumentis tantum humanis & Philosophicis instructum*. Cuius rei exemplum ex antiquitate profert. Enimvero humanis saltem & Philosophicis si velit argumentis uti Theologus, admitto, quod parum sit profecturus. Quanquam, quid intendat, dum humana argumenta Theologo literali, ut vocat, tribuit, nondum satis pateat. Virtute verbi divini vincat Theologus necesse est Huic gladio & non alii assueti solent esse, qui Colloquia cum adversariis iubentur aggredi. Interim non culpa Theologorum est, quod nec semper Colloquia succedant. Alia sunt, ad quæ respiciendum, experientia præeunte. Ut ut & illud non possit ita simpliciter adstrui, nihil Colloquiis hæcenus confectum, nihil ad umbilicum usq; perductum esse. Novit B. Dannhauerus vel de Montisbelgardenensi ex Testimonio non uno monstrare, quid boni illud confectum sit.

(f) vid. præ-
ter cetera
& hoc con-
sil. P. IV. de
Beden-
den p. 93.

(g) vid. ipse de toto negotio in myster. syncretism. Maxime conf. p. 147. &c. (h) Est hæc in Fascic. II. & verba extant p. 5. (i) vid. *πρωμα* ex 1. Ioh. II, 3. 4. 5. 6. in B. Rappolt. Opp. p. 122. sqq. (k) præfat. Op. §. 15. sqq.

fit. (g) Et cui relationes obvias relegere non grave fuerit, de aliis cur idem arbitretur, reperiet. Modus procedendi multis vindicandus esset, nisi properandum mihi foret. Scholastica disputandi ratione quam ob rem hodie omnimodis carere nequeamus, B. Scherzerus docet in Proæmio, quod Dissertationi in locum: *Væ tibi Chorazim*, præfixum est. (h) Quod vero Moralia velit præmissa Doctrinalibus Dn. Dissent. putans, prius emendandam esse voluntatem, quam illuminari queat intellectus, nescio, quo pacto valeat probatum dare. Notum certe est, *vivere quem bene non posse, nisi bene credat*. (i) Cogitet, Iudæus ille. cuius p. 66, n. 73. meminit Dn. Dissentiens, si voti sui compos redderetur, (quanquam quid obstat, quo minus id fiat, non intelligam) ac nancisceretur occasionem cum aliis sermones cædendi, num a pia posset incipere vita, nisi prius de fonte, unde vera vite pietas scaturit, convicisset audientem? Et ille quis alius, quam vera Christi & rite ex verbo Dei monstrata agnitio? Interim Moralia tamen a nostratibus inter disputandum non plane seponi, iam B. Dn. D. Alberti exemplo declarasse satis esto *Qui cū adversus libellum Papisticum, cui Titulus: Augustana & Anti-Augustana Confessio: Iussu publico scriberet, vitia quoque moralia adversario cum emphasi exprobravit. (k) Carnalibus tandem Theologis non favco, quanquam, an omnes iure sic appellentur, quos aliqui isthoc nomine insigniunt, de eo adhuc dispiciendum veniret. Quæ tamen ex veritate de iisdem sentiri debeant, sub Magnific Dn. D. Fechtii Præsidio Rostochi disputatum fuit Anno 1698. Quorsum, nunc quidem iterum ablego.*

§. VI.

(l) add. Sect. IV. & ult. in diatrib. B. Quæst. ubi quæstiones practicæ de Cultu Sabbathico proponuntur.

De impedimentis removendis libenter agerem, sed urget tempus, & ex Disputatione Dn. D. Alberti supra laudata varia peti possunt. (l) Sic & de eo, cum ait Dn. Dissentiens. *Deum minus colit cultu externo, quam si matrimonium rite & iuste ac secundum ordinem Scriptura contrahatur, & similibus aliis locutionibus, vel saltim penitioem, si tolerari debeant, interpretationem requirerentibus, dicerem, nisi hac vice abruptendum esset. Cumque de iure Subditorum vix sint, quæ attingi nunc tantopere velint, maximam namque partem ex antecedentibus, æstima-*

mati

mari queunt, quæ cunque afferuntur, de libertate inprimis; ubi tamẽ obligationem simul veram & magnam negare non potest Dn. Dissentiens, quamvis legem neget: Præterea L 3. C. de feriis ad Dn. ICTos pertineat, qui ex contextu de necessitate Imperatorem agere, cum *agriculturam die Dominico* permittit, demonstrant: ad *Ceremonias & Ritus* paucissimis me converto. Suppeterent, modo vacaret, de specialibus Censuris non pauca: in quibus nulli fere rei parcit Dn. Dissentiens, ut fatear, talia ipsum hic scripsisse, quæ non possint non etiam Cordatorum imo & moderatorum movere bilem. A vehementiori tamen dictione lubens, uti hætenus, ita & nunc mihi tem- (m) c. 6. p. pero. Quæ non de templis disserit a n. 63. p. 111? De quibus ex an- 133. 144. tiqitate Ecclesiastica longe benigniora collegit Caveus in primo (n) vid. P.I. Christianismo. (m) Quo sensu sancta appellare soleamus, & quid de in Dom. 1. p. formula habendum: *Wir sind in Gottes Hause/ und an dem heil. Epiph. p. ligen Orte/ da seine Ehre wohnet/ versammelt und zusammen kom-* 395. *men;* quæ uti Voetio, ita & Dn. Dissidenti non placet p. 115 n. 82. (o) C. 13. p. pius ac eruditus Theologus, Dn. Paulus Fridericus Sperlingius, Su 97. 144. perintendens Leisnicensis, in Nicodemo quærente & Iesu responden- te, breviter at rite declarat. (n) Quæ non de ornamentis templi pro- Dn. Sper- fert? Ubi Carolostadium exculare non dubitat p. 17. n. 92. quod ling Con- omni modo imagines ex templis tolli voluerit. Quid tamen de ima- tin. Nicod. ginibus statuendum, B. Balduinus solide enucleat in *aussführ-* quær. in lichen und in *Gottes Wort wohlgegründeten Bericht von* Dom. 23. p. *Bildern.* (o) Quid non de turribus & Campanis notat? quarum usus Trin. p. 780 perevidens? (p) Quid de organis & Musica sacra. de Canticis item? (p) Elegan- tes suggerit de quibus caute ac eleganter agit in *Cynosura Conscientiæ Celeb. Dn.* de campa- D. Samuel Schelvvigius (q); Magnificus etiam Dn. D. Meyers in præ- de campa- fatione, quæ præfixa est *der Biblischen Lieder Concordanz Dn. Ge- nis medita- orgii Serpili, Ratisbonensium Concionatoris disertissimi;* ut & V. tiones Dn. nerandus Maxime Dn. L. Guntherus, itidem in *Fra fatione,* in qua Ehrenheld elogiis suis iure decoravit *das vollständige Gesangbuch Viri de hac* in zufällig. Lipsiensi Republ. immortaliter meriti. Quæ de cantione coram al- Gedankenf- tari? De qua vix fas est, ut aliquid inspergam. Certe canentis vox p. 487. 144. distinctior sæpe est, ac magis percipi valet. quam interdum legentis, (q) *Qv. XIX* præcipue, ubi a populo non nihil remotior cantanti existit locus p. 177. 144.

Quæ

(r) in Tract.
de Diac. &
Diaconif.
c. 12. §. 1.
sqq. it. Iur.
Can. Lan.
cell. enucl.
L. 1. tit. 12.
§. 10. in not.
p. 91.
(s) in præ-
fat. non
minus,
quam in
C. 2. f. 17.

(t) Th. 33.
sqq.

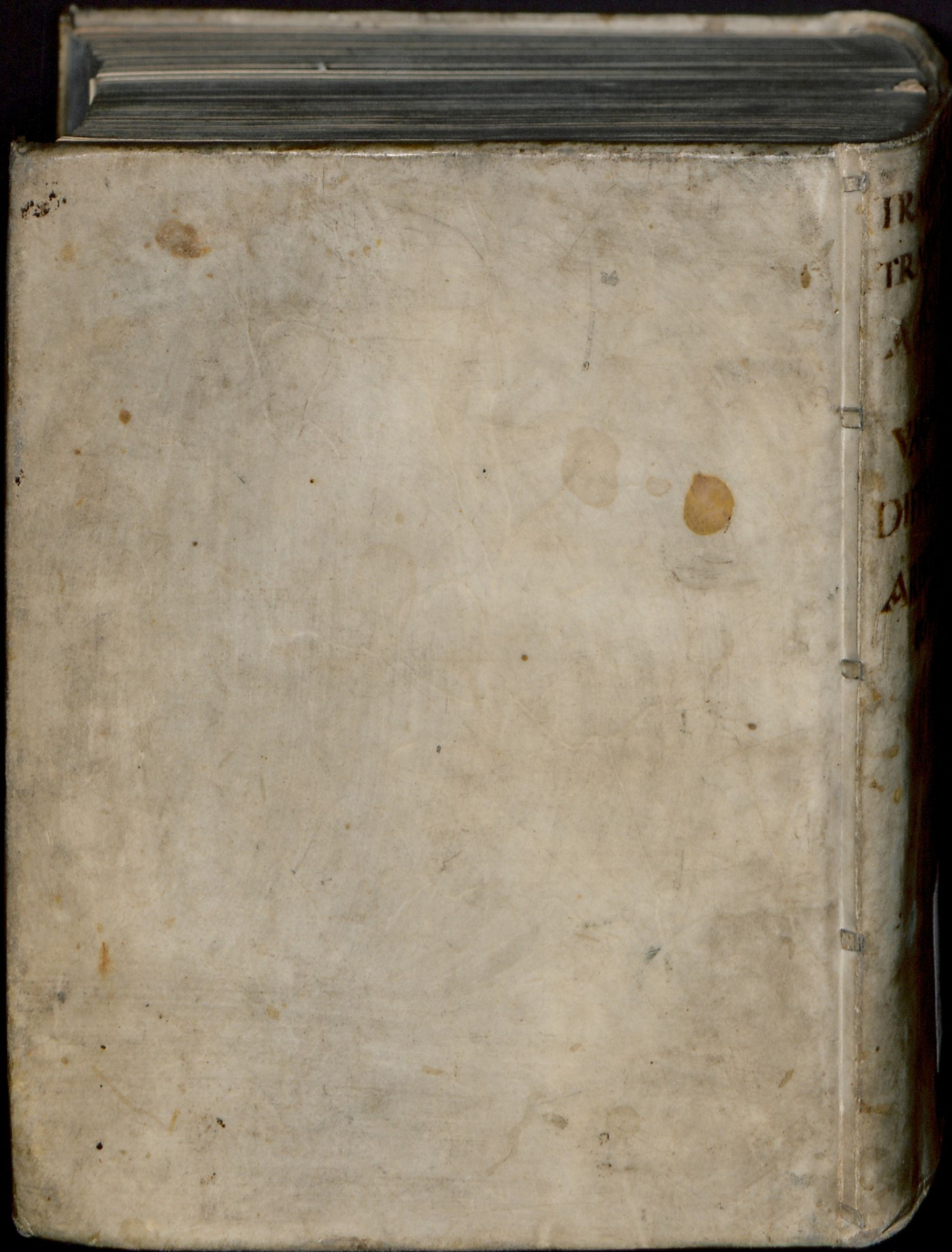
Quæ non de vestitu Clericorum? Qui tamen nec a B. Zieglero improbatur, quem ipse Dn. Dissentiens, ac merito quidem, summura supra nuncupavit Ictum, (x) nec etiam ab Illustri Dn. Samuele Strykio, Viro pariter summo, in Disputatione de Iure Vestiario (s). Quæ non de Concionibus? Quarum vero ratio a Viris in Scripturarum interpretatione versatissimis iuxta earundem ductum cum sit delineata, vindicias hic prolixas non exposcit; ipsa semet vindicat. Reservabo interim, ut iam dictum, hæc omnia, una cum hæctenus speciatim non allatis, future cuidam deductioni, ubi in inclyta Varnensis Academia, Deo & superioribus volentibus, commorandi mihi contingeret occasio. Quod superest, non diffiteor, Theſes, quas hic Evangelicus quidam Ictus in finem unvorgreiflichen Bedenken p. 119. sqq. fundamenti loco præmisit toti de ritibus Tractationi, ita informatas esse, ut, (quamvis quæ vehementius interdum, præsertim in insequente applicatione, ac evolutione assertorum a Dn. Dissentiente dixit. mea non faciam) persvasus tamen de cætero sim, inde, quicquid opponitur, & censura notatur, absque difficultate magna resolvi ac enodari posse. Cupis Theologum iungi? B. Balthasarum Meisnerum in subsidium voco, qui in Collegii Adaphoristici Disputatione prima & *κρίσις* rituum observandorum, & vitia non admittendorum peregre exponit. (t) Subsisto in *Affertione generali*, ut ex Form. Conc. in Isagoge Carpzoviana exhibetur de Ceremoniis: *Quamvis Ceremoniæ per se non sint cultus divinus, ideoque Ecclesiæ liceat easdem mutare, cum exclusione levitatis & scandali: in casu tamen confessionis neque adversariis cedendum est, neque ob dissensum in ritibus aliis particulares Ecclesiæ damnare liceat; & finio voto B. Quenstedii: Faxit Sabbathi Dominus, idemque Autor benignissimus, ut rite meditetur ac celebretur Sabbathi in hoc iniquo mundo, donec aliquando ad verum æternæ vitæ Sabbathum pertingamus, ubi celebrandum nobis erit Sabbathum ex Sabbatho!*

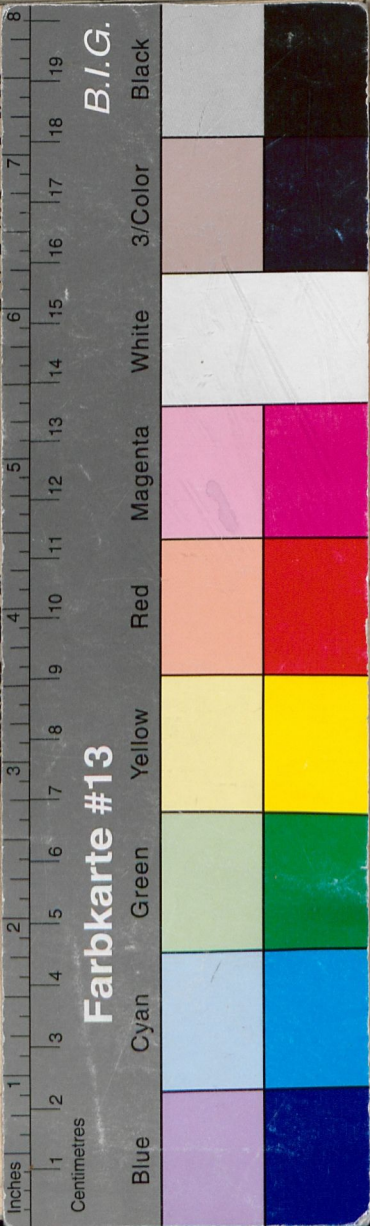
SOLI DEO GLORIA.

155496

X 2432417

7017

2. B. V. D.

De

IIS,

Quæ

circa receptam,

DE

SABBATHO Doctrinam,

A non-nemine nuper in dubium vocata sunt,
DISSERTATIONE THEOLOGICA SOLENNI,
Summe Venerandæ Facultatis Theologicæ benignissimo indulta,
d. XI. Maii Ann. MDCCIII

In Auditorio Maioris Principum Collegii
publice aget,
PRÆSIDE

VIRO SUMME REVERENDO atq; MAGNIFICO,

DN. GOTTLOB FRIDERICO
Seligmann/

SS. THEOL. DOCT. & PROFESS. PUBL. ORDIN. CONSI-
STOR. ELECTOR. & DUCAL ASSESSOR. MAIORIS PRINCIPUM
COLLEGGII h. t. PRÆPOS. & AD DIV. THOM.
PASTORE,

*Patrono ac Præceptore omni pietate
æcum devenerando,*
AUTOR. RESPONDENS

HERMANNUS IOACHIMUS *Sahn/*
Grabov. Meclenb.

SS. Th. St.

LIPSIÆ, apud Phil. Wilh. Stockium.